

Nieuwe Wildernis

20 routes 6-35 km

- Struinen door ongerepte natuur
- Natuurgebieden in heel Nederland
- 16 wandelingen, 2 fiets- en 2 kanoroutes

Nieuwe

Nieuwe wildernis : 20 routes 6-35 km : struinen door ongerepte natuur, natuurgebieden in heel Nederland, 16 wandelingen, 2 fiets- en 2 kanoroutes / [routes Boswachters van Staatsbosbeheer ... et al. ; red. Quinten Lange ... et al. ; cartogr. Staatsbosbeheer, Albert Pul ; fotogr.: ANWB AVD ... et al.]. - 1 e dr, Den Haag : ANWB, cop. 2013. - 127 p : ill., krt ; 21 cm (ANWB wandelgids). Omslagtitel.

ISBN 978-90-18-03764-2

Lange, Quinten (A) - (17) - Wandeltochten; Natuurgebieden; Nederland(TW) - Fietstochten; Natuurgebieden; Nederland(TW) - Kanotochten; Natuurgebieden; Nederland(TW)

2013-23-3096

**Openbare Bibliotheek
Diemen**

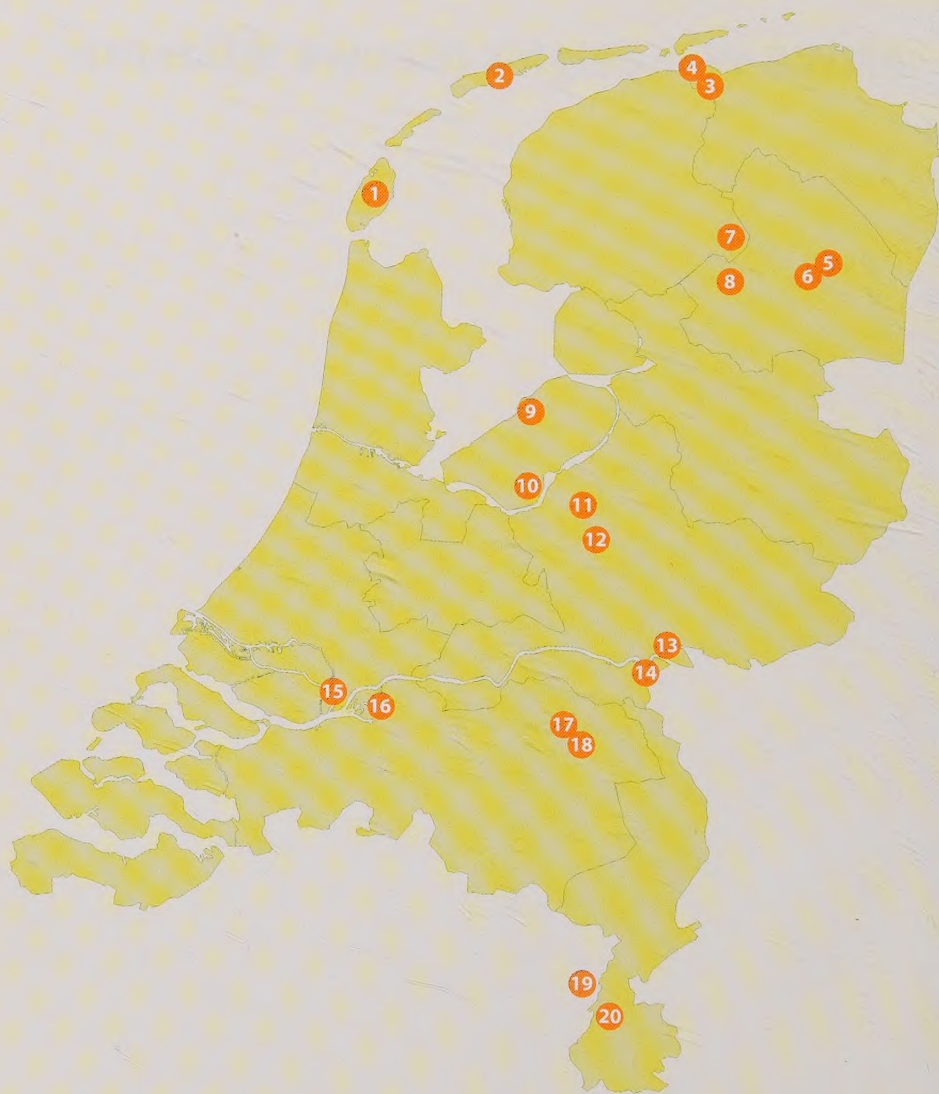
Wilhelminaplantsoen 126
1111 CP Diemen
Telefoon : 020 - 6902353

 AFGESCHREVEN

Digitized by the Internet Archive
in 2023 with funding from
Kahle/Austin Foundation

ANWB Wandelgids Nieuwe Wildernis

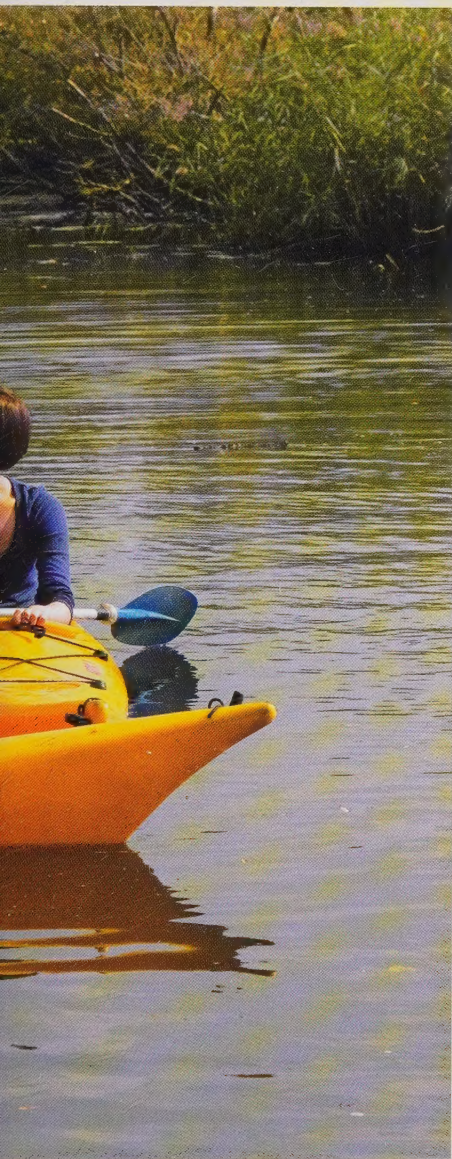

Inhoud

	afstand		blz.
Welkom in de wildernis			4
Gebruik van de gids			10
1 Duinen van Texel – De Slufter	15 km		11
2 Terschelling – De leegte van de Noordsvaarder	10-12 km		17
3 Lauwersmeer – Vogels en grazers	10 km		21
4 Lauwersmeer – Slikkige oevers, grazige weiden	6 km		25
5 Hart van Drenthe – Witte pluizen in het veen	7 km		29
6 Hart van Drenthe – Struinen over Schoonloërveld	8 km		35
7 Drents-Friese Wold – Door bos en duin	10 km		42
8 Drents-Friese Wold – Vennen, heide en bos bij Diever	19 km		46
9 Oostvaardersplassen – Over de bodem van de zee	35 km		51
10 Horsterwold – Struinen door De Stille Kern	6,5 km		58
11 Veluwe – Speulder- en Sprielderbos	15 km		66
12 Veluwe – De Sahara van de Lage Landen	20 km		71
13 Gelderse Poort – Over de strangen van de Rijn	15 km		78
14 Gelderse Poort – Schilderachtig rivierenland	12 km		83
15 De Biesbosch – Verloren in de groene jungle	6 km		89
16 De Biesbosch – Eén met het water	11 km		96
17 Maashorst – Grazers en urnen	13 km		102
18 Maashorst – Breuken en beken	8 km		107
19 Rivierpark Maasvallei – Gevoel van vrijheid	9 km		113
20 Riverpark Maasvallei – Rivier met veel gezichten	30 km		120

Welkom in de wildernis

Wildernis bestaat, ook in Nederland. Plekken waar je kunt dwalen en zelfs verdwalen. Waar je het gevoel krijgt helemaal weg te zijn van de bewoonde wereld. Gebieden die ruig en ongerept zijn of juist geheimzinnig en besloten. Gebieden waar Staatsbosbeheer de natuur haar gang laat gaan, zonder te beteugelen, kort te wieken of in te dammen. Het is de natuur op z'n natuurlijkst, soms op rauwst. Wij selecteerden twintig wandel, fiets- en kanoroutes die u laten kennismaken met onze wildste gebieden.

Ingrijpen en terugtrekken

Staatsbosbeheer beheert door heel Nederland natuurgebieden waar je nieuwe wildernis kunt beleven. 'Nieuw', want eeuwenoude oernatuur is het niet. Die bestaat niet meer in Nederland. Onze ruigste natuurgebieden ontstonden juist in de laatste decennia. Het zijn plekken waar de mens eerst drastisch ingreep en zich daarna terugtrok. Zoals de Oostvaardersplassen: ingepolderd en bestemd als industrieterrein. Maar toen industrie uitbleef, veroverde natuur hier terrein. Of neem het Lauwersmeer, een voormalige zeearm die door de aanleg van een dam veranderde in een meer. De dynamiek van de zee verdween, maar wat een schitterend, woest gebied kwam daarvoor in de plaats!

Spannende ontmoetingen

Wildernis aanleggen, vreemd idee, toch? Toch werkte het wel zo. Vanaf de jaren 80 in de vorige eeuw zijn we terreinen gaan inrichten met het doel de natuur er daarna helemaal los te laten. We richtten een gebied in, tot op de vierkante meter soms, om de vereiste condities te scheppen. Daarna trokken we ons grotendeels terug. Land kan weer overstromen of verstuiven, dichtgroeien of kaal gegeten worden. Of alles tegelijk. Over tien jaar ziet het er misschien weer helemaal anders uit, want de natuur staat nooit stil. Niet de mens, maar de natuur zelf bepaalt hoe het landschap er uitziet.

Rauwe schoonheid

Mooie natuur vind je overal in Nederland, zoals heide, bloemrijke weides en bossen. Wildernis voegt nog iets extra's toe aan de beleving, vinden wij. In de nieuwe wildernis

is de natuur immer leidend. Er zijn spontane en soms spannende ontmoetingen met dieren. Dat je er vrij kan ronddwalen, buiten de paden, geeft een gevoel van vrijheid. Door haar grootsheid en onvoorspelbaarheid doet wildernis je als mens nietig voelen en tegelijkertijd deel uitmaken van het grote geheel. Wildernis zet je aan het denken, verruimt je geest en wie weet brengt het je op andere gedachten over jezelf en de wereld. Je zou kunnen zeggen dat wildernis voor

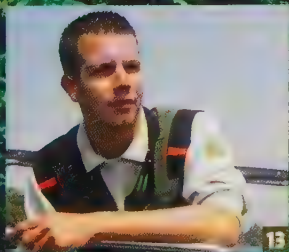
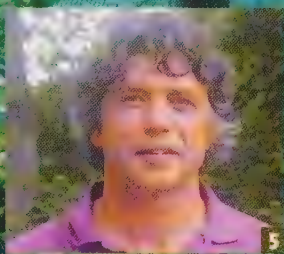
het broodnodige evenwicht zorgt in een kunstmatig land als het onze. Natuur relateert. Gewoon door wat ze is: spontaan en onbeteugeld.

De routes in deze gids tonen onze natuur in al zijn ruigheid en schoonheid. Wij nodigen u van harte uit om de wildernis in Nederland te ontdekken.

De boswachters van Staatsbosbeheer

*'In de nieuwe wildernis
is de natuur immer leidend.'*

-
1. Erik van der Spek - Wadden
 2. Joeri Lamers - Wadden
 3. Jaap Kloosterhuis - Lauwersmeer
 4. Evert Thomas - Hart van Drenthe
 5. Corné Joziasse - Drents-Friese Wold
 6. Paul Suurmond - Veluwe
 7. Lennard Jasper - Veluwe
 8. Hans Breeveld - Oostvaardersplassen
 9. Jan Griekspoor - Oostvaardersplassen
 10. Hans-Erik Kuypers - Horsterwold
 11. Gerrit van Schierenburg - Gelderse Poort
 12. Jacques van der Neut - Nationaal Park De Biesbosch
 13. Thomas van der Es - Nationaal Park De Biesbosch
 14. José Borsboom - Maashorst
 15. Carla Hanssen - Rivierpark Maasvallei

Gebruik van deze gids

In de routegids Nieuwe Wildernis staan 16 wandelingen, 2 kanoroutes en 2 fietstochten. Elke route is voorzien van praktische informatie: hoe lang is de route? Waar is het vertrekpunt? Waar parkeer ik de auto? Hoe kom ik er met openbaar vervoer? Bovendien is iedere route voorzien van een duidelijk kaartje. Hierop staat de route ingetekend met letters (A B), etc. die verwijzen naar de routebeschrijving of in het geval van een fietsroute de fietsknooppunten (voor meer informatie over de werking van de fietsknooppunten, zie p. 126).

De cijfers op de kaart komen overeen met de gebiedsinformatie in de tekst. Langs de routes zijn interessante plekken op de kaart gemarkeerd met een cijfer ①. De bijbehorende tekst vertelt u wat er is te zien of te beleven, inclusief achtergronden en leuke natuurweetjes. Daarnaast vindt u op de kaartjes praktische informatie zoals parkeerplaats, bushalte en horecagelegenheden. In deze gids komen vooral beschreven routes voor waarbij soms deels het parcours van een gemarkeerde route wordt gebruikt. In bepaalde gevallen is ook dit parcours summier beschreven.

Zoals het een goede wildernis betaamd, is er vaak geen horeca langs de route. Neem daarom altijd water mee en onderweg komt u voldoende mooie plekjes tegen om even uit te rusten of te picknicken. Ook liggen de routes vaak afgelegen waardoor het aan goede verbindingen met het openbaar vervoer ontbreekt. Kijk daarom altijd van tevoren op g292.nl of op staatsbosbeheer.nl over de toegankelijkheid van het gebied.

Symboolverklaring

• • • •	route
o o o o	alternatieve route
→	routerichting
START	startpunt
P	parkeren
A B C	routebeschrijving
① ② ③	bezienswaardigheden
☺	horeca

1

Duinen van Texel

De Slufter

Nationaal Park Duinen van Texel omvat het complete duinlandschap van het grootste Waddeneiland van ons land. De route die boswachter Erik van der Spek heeft uitgezet, is zeer gevarieerd en toont het beste van het natuurgebied. De Slufter blijft volgens hem echter het hoogtepunt van de wandeling. In De Slufter hebben de zee en de zilte natuur het nog altijd voor het zeggen. Door de grote hoeveelheden voedsel uit het slik, zoals zeekraal, lamsoor en Engels gras, zijn er tijdens de vogeltrek altijd veel soorten eenden en steltlopers te vinden.

❶ Het eerste deel van de route loopt door het **Krimbos**, Texels jongste bos, aangeplant in de jaren 80 van de vorige eeuw. Het is aangelegd langs de duinrand bij De Cocksdorp, waar de verblijfsrecreatie sterk toenam met de komst van het vakantiepark De Krim. Direct naast het Krimbos ligt de golfbaan met het clubhuis, waar u een kopje koffie kunt drinken of een hapje kunt eten.

❷ De Hanenplaswandeling is genoemd naar de **Hanenplas**, een ondiepe duinplas waar vroeger nog wel eens kemphanen werden gezien. Van de plas

is weinig meer te zien. Het terrein is eerst in gebruik geweest als akker en ligt nu brak. Maar met de uitbreiding van de golfbaan van 9 naar 18 holes wordt de waterhuishouding hersteld en een deel van het bouwland verlaagd. Zo kan het vooral in de winterperiode weer een natte duinvallei worden. Dan zal het terrein meer lijken op de oorspronkelijke duinplas.

❸ Vanaf het fietspad kijkt u uit over het noordelijk deel van De Slufter in het westen en de Hanenplasduinen en de Eierlandse polder in het oosten. **Eierland** was vroeger

een apart eiland. In 1630 werd er voor het eerst een dijk aangelegd tussen Texel en Eierland en in 1835 is begonnen met bedijking van de kwelder. Een particuliere maatschappij uit Zuid-Nederland had het recht verkregen om het om te zetten in bouwland. De voorzitter van de maatschappij was de Antwerper Nicolaas de Cock. Naar hem is De Cocksdorp vernoemd. De naam van de polder komt waarschijnlijk van de vele meeuweneieren die er vroeger werden geraapt. Deze eieren werden gebruikt door Amsterdamse bakkerijen.

Langs de gele paaltjes in De Slufter

Afstand

15 km, 3,5 uur

Startpunt

Bushalte Molenbos
Hoek Postweg/
Vuurtorenweg
1795 JT De Cocksdorp

Eindpunt

Ecomare
Ruijslaan 92
1796 AZ De Koog

Parkeren

Parkeerplaats Molenlaan
1795 AM De Cocksdorp

Openbaar vervoer

Boot: TESO onderhoudt een veerdienst tussen Den Helder en Texel. Elk half uur van 11-17.30 uur vertrekt er een boot, de overtocht duurt ca. 20 minuten. Terugreis elk heel uur tot 16 uur. Informatie over de dienstregeling via www.teso.nl

Bus: vanaf de boot rijdt

bus 19 elk uur naar De Cocksdorp; bus 827 rijdt ieder uur tussen Ecomare en De Cocksdorp.

Voor actuele informatie, kijk op www.9292.nl.

Honden

Aangelijnd welkom

In de nazomer kleurt de kwelder door bloeiende zeekraal

④ Het duin dat u oversteekt, de **Zanddijk**, is een stuifdijk uit 1629. Een stuifdijk ontstaat doordat in de luwte achter schermen van palen of takken zand blijft liggen. Daarop wordt dan helm

geplant, waartussen ook weer zand blijft liggen. De helm groeit door en het proces herhaalt zich. Op deze manier zijn ook de eilanden Texel en Eierland vanaf de zeventiende eeuw met

elkaar verbonden. In 1855 wilde men de strandvlakte die tegen de Zanddijk lag, inpolderen. Dat mislukte, omdat de zee dwars door de dijk heen brak. Het gat dat ontstond, bleek niet meer te dichten. Nog steeds komt dagelijks de zee **De Slufter** binnen door datzelfde gat.

Zoet of zout

Staatsbosbeheer en Rijkswaterstaat onderzochten samen de wenselijkheid om het zeewater weer een rol te geven in De Muy. Gebieden waar zoet en zout water met elkaar in contact komen, zijn erg zeldzaam. Maar de conclusie van het onderzoek was dat De Muy toch beter zoet kan blijven. Met het gedeeltelijke plaggen van de voormalige weilanden en aanpassingen van de waterhuishouding wordt de natuurwaarde versterkt en krijgen planten als parnassia, vleeskleurige orchis en moeraswespenorchis weer een kans.

⑤ Het dijkje dat De Slufter en **De Muy** van elkaar scheidt, is aangelegd in 1874. Aanvankelijk met het doel het gebied te ontginnen tot landbouwgrond. Staatsbosbeheer beseftte echter al in 1908 dat het hier ging om uitzonderlijk waardevolle natuur en de plannen veranderden. Tot 1932

groeide de duinenrij fors aan, op gang geholpen door nieuwe stuifdijken. En hoe groter de duinen werden, des te hoger kwam het grondwater in de duinvalleien. Zo ontstond het duinmeer van **De Muy**. De aanwas van de duinen stopte na 1932, als gevolg van de afsluiting van de Zuiderzee. De Muy is van groot belang voor de broedkolonies van aalscholvers en lepelaars, die al aan het eind van de winter terugkeren.

📍 'Nol' is de Noord-Hollandse naam voor duin. Vanaf de **Bertusnol** hebt u uitzicht over de Muyplas. Tijdens het broedseizoen kunt u vanaf hier de witte lepelaars en zwarte aalscholvers af en aan zien vliegen.

Routebeschrijving

De route begint bij bushalte Molenbos in De Cocksdorp. Steek de weg over en neem het betonnen fietspad richting strand. Ga na 60 m linksaf en direct weer links. Volg dit pad (blauwe paaltjes) tot de verharde weg.

Ⓐ Steek de verharde weg over en blijf de blauwe paaltjes (Hanenplasroute) 2 km volgen, langs de golfbaan en het clubhuis, tot het betonnen fietspad.

Ⓑ Ga op het fietspad linksaf tot de T-splitsing van fietspaden. Ga hier weer links en

De grote zijdebij

Langs de wandelpaden groeien veel wilgen, die in het voorjaar in bloei staan. De mannelijke planten hebben katjes met stuifmeel en de vrouwelijke planten produceren nectar. De vrouwtjes van de grote zijdebij verzamelen het stuifmeel. In het zand graven ze gangetjes met broedcellen. In zo'n cel wordt een klompje stuifmeel gelegd met daarop een eitje. Daarna worden de gangetjes dichtgemaakt met 'speeksel' dat na opdrogen op zijde lijkt en waterdicht is.

volg het fietspad, 1,5 km, tot er rechts een kinkerpaadje het duin opgaat.

Ⓒ Steek het duin (de Zanddijk) over en ga in De Slufter linksaf. Volg de gele paaltjes 1,7 km lang tot aan de volgende duinovergang. Sla hier rechtsaf via een pad van kunststofmatten, loop over de brug tot een pad naar

links. Volg dit pad tot aan een dijkje.

Ⓓ Blijf de gele paaltjes bijna 3 km volgen tot het pad samenkomt met de blauwe route. Sla rechtsaf en volg nu de blauwe paaltjes.

Ⓔ Na 250 m linksaf de blauwe route volgen, ook over het kampeerterrein.

De Muy is een belangrijke broedplaats voor de lepelaar

Bij de receptie overstappen op de Seetingwandeling (wederom blauwe paaltjes) en deze volgen tot Ecomare.

Hotels

Clubhuis 't Hanenhuus
(Texelse Golfclub)
Roggeslootweg 3
1995 JX De Cocksdorp
0222 31 65 39
www.texelse.nl
Dagelijks geopend
van 8.30 tot 1 uur na
zonsondergang.

**Café-restaurant
De Slufter**
Slufterweg 1
1795 KM De Cocksdorp
0222 31 12 58
[caferestaurantdeslufter.
webklik.nl](http://caferestaurantdeslufter.webklik.nl)

Langs het strand liggen
diverse paviljoens.

**Ecomare, centrum voor
wadden en Noordzee**
Ruijslaan 92
1796 AZ De Koog
0222 31 77 41
www.ecomare.nl
Dagelijks geopend van
10-17 uur

Overnachten

Op Texel zijn vele
hotels, pensions,
vakantieparken en
campings.

2

Terschelling

De leegte van de Noordsvaarder

Een wandeling door échte wildernis: volg de waterlijn en de duinenrijen van natuurgebied de Noordsvaarder en geniet van de stilte van pure natuur. Misschien komt u naast de vele vogels nog een nieuwsgierige zeehond tegen ... Deze kans is groter dan dat u mensen zult zien.

Duindoorns

De invloed van de zee is in dit duingebied goed te zien. Dicht bij de hoge duinenrij is de invloed van kalkrijker stuivend zand het merkbaarst. Hier ziet u de dichte struwelen van de duindoorn. Naarmate u verder het eiland opkijkt, ziet u deze duindoorns steeds meer verdwijnen. Langzaam spoelt de kalk die deze struiken nodig hebben om te leven namelijk uit de bodem.

❶ Dit gebied heet het **Groene Strand**. Vóór 1866 was de Noordsvaarder een zandplaat die van het eiland gescheiden werd door een brede geul. Het Groene Strand is het vroegere zandstrand van het eiland, dat na de 'aanlanding' van de Noordsvaarder door opslibbing steeds hoger is komen te liggen en langzaam begroeid raakte. Hier groeien in de zomer bijzondere planten als parnassia, strandduizendguldenkruid en de welriekende nachtorchis.

❷ De **sloot** die u passeert en die door het Groene Strand loopt, voert water af dat uit het achterliggende duingebied stroomt. Om meer water vast te houden in het gebied, heeft Staatsbosbeheer een groot deel van deze sloot ondieper gemaakt. Jaarlijks stroomt hier namelijk zo'n 700.000 m³ water naar de Waddenzee.

❸ Aan de zeekant vallen de enorme **zandbanken** op die voor de kust liggen. Met de

zeestromingen verplaatsen grote zandgolven zich langs onze kust. Op deze manier ontstaan boven het eiland zandbanken die soms, zoals bij de Noordsvaarder het geval was, één worden met het eiland.

❹ De kans is groot dat u hier in zee **zeehonden** aantreft die nieuwsgierig komen kijken. Met laagwater rusten ze op de zandbanken voor de kust. Met hoogwater jagen ze op vis in de Noordzee. U kunt hier twee soorten zeehonden aantreffen: de gewone zeehond en de grijze zeehond. De gewone is kleiner en heeft een vrij bol kopje; de grijze is een stuk groter en heeft een spitsere snuit.

❺ De randen van het strand van de Noordsvaarder worden aan deze kant met hoogwater veelvuldig gebruikt als **rustplaats** voor vogels. Met laagwater zoeken ze naar voedsel op de drooggefallen wadplaten. In het voor- en najaar bestaan deze groepen vooral uit

Afstand

10-12 km, ca. 3 uur

Startpunt

Veerterminal
West-Terschelling

Parkeren

Op Terschelling is direct naast de veerterminal op het havenplein een parkeerplaats. In Harlingen zijn er bij de veerterminal verschillende parkeerplaatsen

en -garages. Voor meer informatie over prijzen, zie www.evt.nl.

Openbaar vervoer

Rederij Doeksen verzorgt het hele jaar meerdere keren per dag veerdiensten tussen Harlingen en Terschelling, zie www.rederijdoeksen.nl. Alternatief is Rederij EVT, www.evt.nl. De veerterminal in Harlingen is goed bereikbaar per

trein (Station Harlingen-Haven), zie www.9292.nl.

Honden

Zijn welkom, in de duinen aangelijnd, op het strand los, mits ze vogels niet verstoren.

Bijzonderheden

U loopt over stukken met mul zand, vooral de klim over de zeeduinen is steil en mul. Zorg dat u goed schoei- sel bij u hebt.

Spelende zeehonden op het strand

trekvoegels die de Waddenzee gebruiken als tussenstation naar hun broed- of overwinteringsplek. Loop ruim om de groepen vogels heen zodat u deze niet verstoort.

6 Hier is de ontwikkeling van een duingebied goed zichtbaar. Op de laagste duintjes groeit als eerste **biestarwegras**, een stug groengrijs gras dat slechts een klein beetje zoet water nodig heeft om te overleven. Op de hogere duinen rij daarachter begint helmgras te groeien en nog hoger krijgen ook andere plantensoorten een kans.

Routebeschrijving

De route begint direct bij de veerterminal. Ga linksaf langs de haven tot de rand van het strand. Hier gaat u rechtsaf; volg hierbij de weg die evenwijdig aan het strand loopt.

A Sla aan het einde van deze weg schuin rechtsaf het zandpad langs de grasslanden in.

B Ga aan het einde van het pad linksaf een onverhard pad op. Het pad slingert zo'n 300 m tot een T-splitsing; sla hier rechtsaf. Neem vervolgens direct het eerste brede pad links tot aan de zeeduinen.

C Beklim het duin en loop over de duinenrij in westelijke richting, de zee aan de rechterhand houdend. U kunt hier over de toppen van de duinen blijven lopen, maar als u dat te zwaar vindt, kunt u de duinen afdalen en het strand in westelijke richting volgen. Aangekomen bij het eind van het eiland blijft u, de waterlijn aan uw rechterhand houdend, de kustlijn volgen.

D Houd na enkele duintjes aan uw linkerhand, links aan, richting de hogere duinen. Volg de steeds hoger wordende duinen naar het oosten totdat u weer aankomt in de bewoonde wereld.

Horeca

Paviljoen De Walvis

Groene Strand

8882 AB

West-Terschelling

0562 44 20 71

www.walvis.org

Open nov-apr. do-di.,

10-22 uur, mei-okt. do-di

10-24 uur

Overnachten

Op Terschelling zijn vele hotels, pensions, vakantieparken en campings. voor meer informatie, zie www.vvwterschelling.nl.

3

Lauwersmeer

Vogels en grazers

Kenmerkend voor het Lauwersmeer is het open en uitgestrekte landschap. Het ondiepe water en de slikkige oevers bieden duizenden steltlopers en eenden een rijk gedekte tafel. De grazige graslanden zijn vooral bij ganzen en weidevogels in trek. De uitgestrekte rietvelden bieden nestgelegenheid aan tal van zeldzame moerasvogels, zoals roerdomp en baardmannetje. En twee zeearenden broeden al een aantal jaren in dit terrein.

❶ Dit is de rand van de **Kollumerwaard**: een uitgestrekt gebied met grazige weiden, uitgestrekte rietvelden en spontane bosopslag. Vooral bij roofvogels is de Kollumerwaard zeer in trek. Zo zijn hier vrijwel altijd buizerds, kiekendieven en torenvalken te zien.

❷ Vanwege het open karakter is het Lauwersmeer aantrekkelijk voor allerlei soorten vogels. Daarom is het gebied in 2003 aangewezen als Nationaal Park. Echter, struiken en bomen rukken steeds verder op; het gebied verruigt. Dit gaat ten koste van het ondiepe, open water, de slikkige oevers, de grazige vlakten en de uitgestrekte rietvelden. Om de verruiging tegen te gaan, heeft Staatsbosbeheer besloten **grote grazers** in te zetten. Momenteel lopen er in de Kollumerwaard 280 Schotse hooglanders en 40 konikpaarden rond.

❸ Als een gebied verruigt, met andere woorden: dichtgroeit, ontstaat er een **moerasbos**. Dit bos was aangeplant. Door het 'nat' te houden en verder niet in te grijpen, wordt gehoopt op de vorming van een natuurlijk moerasbos.

❹ Vanaf de uitzichtheuvel hebt u het beste zicht op het **zeearendenpaar** dat sinds 2009 de Lauwersmeer heeft uitgekozen tot woonplek. Dat betekent dat het beheer voldoende ruimte, rust en voedsel oplevert voor grote roofvogels. Een zeearendenpaar blijft zijn leven lang bij elkaar.

❺ U bevindt zich inmiddels in het zuidwestelijke deel van de Kollumerwaard, **Kollumeroord** geheten. Hier treft u naast aangeplant bos, ook uitgestrekte rietvelden

aan. Het Zomerhuis- en het Diepsterbos bestaan voornamelijk uit populier, abeel, els en wilg. Het biedt verschillende bosvogels, zoals de grote bonte specht en de zomertortel, een goede broedplaats. Tijdens de vogeltrek biedt het bos onderdak aan zangvogels als het goudhaantje en de matkop.

❻ Deze uitgestrekte **rietvelden** zijn favoriet bij moerasvogels. In het voorjaar klinkt hier het mysterieuze 'gehoemp' van de roerdomp. Net een misthoorn. En boven het riet zweeft vaak de bruine kiekendief op zoek naar zijn prooi.

Routebeschrijving

De route begint bij de parkeerplaats. Loop naar het fietspad, sla rechtsaf en volg het fietspad tot u bij een

De uitgestrekte rietvelden vormen een ideaal jachtgebied voor roofvogels

Afstand

10 km, ca. 2,5 uur

Startpunt

Parkeerplaats aan de Kwelderweg

Parkeren

Vanuit Zoutkamp: rijd richting Munnekeziel, over de Nittersweg, neem de afslag de Kwelderweg, richting Dokkumer Nieuwe

Zijlen. Na 4 km rechts de parkeerplaats. Vanuit Dokkumer Nieuwe Zijlen: rijd over de Slysterwei, neem afslag Zoutkamp over de Kwelderweg. Na 2 km links de parkeerplaats.

Voor navigatiesysteem, voer de postcode van Natuurlijk Kollumeroord (9293 MJ) in; daar ligt het startpunt vlakbij.

Openbaar vervoer

Er gaan geen bussen naar het startpunt. Dichtstbijzijnde bushaltes zijn in Zoutkamp of Dokkumer Nieuwe Zijlen. Zie voor meer informatie www.9292.nl.

Honden

Niet toegestaan

toegangshek komt.
Sla hier linksaf.

Ⓐ Ga na 600 m over de dam naar links en houd het water aan uw linkerhand. Houd bij de kruising rechts aan, slingerpaadje tussen twee sloten.

Ⓑ Bij de kruising linksaf, het water aan uw linkerkant houdend. Ga na 800 m via een toegangshek het bos in. Sla bij de eerste kruising linksaf en de volgende kruising schuin rechts. Bij het open veldje gaat u richting de uitzichtheuvel (zie ook de wegwijzer).

Ⓒ Volg het pad, aan uw rechterhand ligt de uitzichtheuvel. Sla na de heuvel linksaf en loop over de kade met het bos aan uw linkerhand. Bij de kruising rechtsaf langs de slagboom en voor de picknickbank aan uw rech-

terhand langs de slagboom het terrein in. U volgt nu de blauwe paaltjes.

Ⓓ Verlaat, zodra u uit het bos komt, de blauwe route en sla linksaf. Loop aan het einde van de sloot rechts de kade op, passeer een raster en ga bij het volgende toegangshek linksaf. Loop langs de T-steiger en ga weer linksaf. Houd het water aan uw rechterhand en ga voor de grote bult links, richting het bos.

Ⓔ Neem in het bos bij de tweede kruising links het bospad en loop tot aan de slagboom. Ga hier linksaf. Volg de weg tot de slagboom. Ga hier rechtsaf. Ga bij het volgende toegangshek, via de houten doorgang, rechtsaf de kade op.

Ⓕ Bij de eerste kruising rechts richting de afraste-

ring. Ga door de houten doorgang, steek het fietspad over en ga linksaf richting de parkeerplaats.

Horeca

Natuurlijk Kollumeroord
Silkweg 2
9293 MJ Kollumerpomp
0511 40 54 05
www.natuurlijk-kollumeroord.nl

Theeschenerij Lauwerswille
Foijingaweg 114
9293 LR Kollumerpomp
0511 40 17 00
www.lauwerswille.com
Open mei-sept., vr-za 10-17.30 uur, zomervakantie di-za 10-17.30 uur, ma vanaf 13 uur

In Zoutkamp zijn verschillende cafés en restaurants.

Overnachten

Natuurlijk Kollumeroord biedt groepsaccommodatie en een trekkersveld voor tenten, inclusief faciliteiten.

Bed and Breakfast Lauwerswille
Foijingaweg 114
9293 LR Kollumerpomp
0511 40 17 00
www.lauwerswille.com

Nieuwsgierige konikpaarden in de Kollumerwaard

Slikkige oever, grazige velden

Het zo kenmerkende landschap van Nationaal Park Lauwersmeer is recent ontstaan. In 1969 werd de Lauwerszee, uit angst voor overstromingen, afgesloten van de Waddenzee. Voeren hier 45 jaar geleden nog vissers met hun garnalenkotters, nu lopen er Schotse hooglanders en konikpaarden. Door de afsluitdam vielen de hooggelegen zandplaten definitief droog. Delen van het terrein werden overgedragen aan Defensie, andere stukken werden bestemd voor landbouw. In de rest van het gebied kreeg de natuur de ruimte.

① U bevindt zich in het zuidoostelijk deel van de **Kollumerwaard**. Het bestaat voornamelijk uit ondiep water en uitgestrekte rietvelden. De kade rond de Kollumerwaard is opengesteld voor wandelaars. Er is echter geen pad en er wordt niet gemaaid. Het midden-deel is niet toegankelijk voor wandelaars om de vele, vaak schuwe, vogels niet te verstoren.

② Vanuit **uitkijkpunt De Baak** hebt u een prachtig uitzicht over de grazige weiden, uitgestrekte rietvelden en het bos. Vooral bij roofvogels is de Kollumerwaard zeer in trek. Zo zijn hier altijd wel buizerds, kiekendieven en torenvalken te zien. Ook bij grauwe ganzen is dit gebied geliefd. Als u een beetje geluk hebt ziet u een grote zilverreiger of zelfs een roerdomp over vliegen.

③ Ook in dit deel van het natuurgebied rukken struiken en bomen verder op; het gebied verruigt. Dit gaat ten koste van het ondiepe, open water, de slikkige oevers, de grazige vlakten en de uitgestrekte rietvelden. Langzamerhand groeit het gebied dicht, totdat er een (moeras)bos ontstaat. Om dit tegen te gaan, heeft Staatsbosbeheer besloten om **grote grazers** in te zetten.

Militair oefenterrein

In de jaren 80 werd de Kollumerwaard ingericht als schietterrein. Er werd een kade aangelegd waarbinnen sloten, zanddepots, wegen en bos werden aangelegd. Maar het schietterrein is door Defensie nooit gebruikt. In 1999 werd het overgedragen aan Staatsbosbeheer. In de jaren die volgden, bracht Staatsbosbeheer het terrein zo veel mogelijk terug naar de oorspronkelijke, natuurlijke situatie. Er werd een inrichtingsplan gemaakt met een watersysteem en ruimte voor begrazing.

Na vele jaren experimenteren blijkt de combinatie van Schotse hooglanders en konikpaarden de beste resultaten te geven.

④ Aan uw linkerhand is een uitzichtpunt. Voor u ligt de Babbelaar en daarachter de **Zoutkamperplaat**. U krijgt een prachtig

Schotse hooglanders

Afstand
6 km, ca. 1,5 uur

Startpunt
Parkeerplaats Kwelderweg

Parkeren
Vanuit Zoutkamp: rijd richting Munnekezijl, over de Nittersweg. Neem de afslag de Kwelderweg, richting Dokkumer Nieuwe Zijlen. Na 2 km rechts de parkeerplaats.

Vanuit Dokkumer Nieuwe Zijlen: rijd over de Systerwei, neem afslag Zoutkamp over de Kwelderweg. Na 5 km links de parkeerplaats.

Voor navigatiesysteem, voer de postcode van Natuurlijk Kollumeroord (9293 MJ) in; daar ligt het startpunt vlakbij.

Openbaar vervoer

Er gaan geen bussen naar het startpunt. Dichtstbijzijnde bushaltes zijn in Zoutkamp of Dokkumer Nieuwe Zijlen. Zie voor meer informatie www.9292.nl.

Honden

Niet toegestaan

beeld van het karakteristieke gevarieerde landschap van het Lauwersmeer, een bolwerk van roerdomp, baardmannetje en grote zilverreiger. Als u over het water naar links kijkt, ziet u de uitgestrekte rietvelden met daarin de grote spreekwenslaapplaats (vanaf augustus). De plek waar wellicht honderdduizenden spreekwens 's avonds in het riet slapen voordat ze in oktober vertrekken naar Zuid-Engeland om daar te overwinteren.

Het zeldzame baardmannetje op de Zoutkamperplaat

5 U loopt over het fietspad tussen het **overjarige riet** door, manshoog met daartussen soms als verassing een Schotse hooglander. Het water speelt in dit gebied een heel belangrijke rol! Door het vele riet komen hier veel water- en moerasinsecten voor, zoals libellen en waterjuffers. En zij zijn weer een belangrijke voedingsbron voor de vaak 'rodelijstsoorten' onder de moerasvogels zoals: snor, sprinkhaanzanger, roerdomp, baardman en, wie geluk heeft in het voorjaar, ook de grote karekiet en waterral.

Routebeschrijving

Loop vanaf de parkeerplaats richting het fietspad. Ga hier over het veerooster het begrazingsgebied in en volg de handwijzer met vogelhut, na 700 m links.

A Loop naar uitkijkpunt De Baak en vervolg de route over de kade het gebied in. Blijf de hele tijd over de kade lopen, langs de Zoutkamperplaat en met de kade mee naar rechts. Passeer het uitzichtpunt en volg de kade, over het hek aan uw linkerhand, tot het fietspad.

B Sla bij het fietspad, over het veerooster, rechtsaf. Volg het fietspad tot de wegwijzer Dokkumer Nieuwe Zijlen.

C Ga bij de wegwijzer naar links, over het veerooster, een

verhard pad op. Volg dit pad, over het laatste veerooster, richting de parkeerplaats.

Horeca

Natuurlijk Kollumeroord
Silkweg 2
9293 MJ Kollumerpomp
0511 40 54 05
www.natuurlijkollumeroord.nl

Theeschenkerij Lauwerswille

Foijingaweg 114
9293 LR Kollumerpomp
0511 40 17 00
www.lauwerswille.com
Open mei-sept., vr-za 10-17.30 uur, in de zomerkantie di-za 10-17.30 uur, ma vanaf 13 uur

In Zoutkamp zijn verschillende café's en restaurants.

Overnachten

Natuurlijk Kollumeroord biedt groepsaccommodatie en een trekkersveld voor tenten, inclusief faciliteiten.

Bed and Breakfast Lauwerswille

Foijingaweg 114
9293 LR Kollumerpomp
0511 40 17 00
www.lauwerswille.com

5

Hart van Drenthe

Witte pluizen in het veen

De Veenpluisroute loop langs verschillende vennen: grote en kleine, sommige met open water, andere helemaal dichtgegroeid. Voor de bosbouwers van weleer waren dit hinderlijke natte plekken waar je geen bomen kon planten. Nu zijn het pareltjes vol bijzondere planten en dieren. Plekken van een verstilde schoonheid, waar 's zomers libellen hun zwenkvluchten maken boven het wuivende veenpluis. Plekken waar op een heldere winterdag het stille water de vormen van de kale bomen haarscherp weerspiegelt.

Dassen zijn echte groepsdieren; ook hun burchten delen ze met elkaar

❶ Vennen ontstaan in komvormige laagtes waar regenwater in blijft staan. In de grond zit een ondoorlatende laag, waardoor het water niet kan wegzakken. In het water en langs de rand gaan planten groeien die zich in het voedselarme regenwater thuis voelen, zoals veenmossen, veenbes, zonnedauw en veenpluis. Onder het levende plantendek vormen de afgestorven resten een veenlaag en op de duur kan een ven zo

helemaal dichtgroeien. In dit ven, het **Blankeveen**, groeit veenpluis zo massaal dat de pluizenbollen in juni een witte zee van pluis vormen.

❷ **Dood hout** is een bron van leven. De stam van deze afgeknapt beuk is een prima voedingsbodem voor paddenstoelen. Graafsporen wijzen op activiteiten van talloze insecten, die weer een voedingsbron vormen voor allerlei soorten vogels. Spechten hebben zich

uitgeleefd in het uithakken van nestholtes.

❸ Op de hoeken van de bosvakken liggen keien waarop het nummer van het betreffende vak is geschilderd. Hiervoor zijn **zwerfstenen** gebruikt die bij het ompspitten van de heide voor de bosaanplant tevoorschijn kwamen. De stenen zijn in de voorlaatste ijstijd door het landijs uit Scandinavië meegesleurd en hier achtergelaten. De keien van de

Afstand

7 km, ca. 2 uur

Startpunt

Parkeerplaats bij de zandspeelplaats.

Parkeren

Vanuit Schoonloo: volg de borden Elp over de N374 (Elperweg, later Schoonloëweg). Aan uw rechterhand ziet u een bord met een P en Staatsbosbeheer/

Zandspeelplaats. Ga hier rechtsaf, houd rechts aan en volg 'Blanveeen' tot u de parkeerplaats ziet. Vanuit Elp: volg de borden Schoonloo over de N374 (Schoonloëweg). Aan uw rechterhand ziet u een bord met een P en Staatsbosbeheer/Zandspeelplaats. Ga hier linksaf, houd rechts aan en volg 'Blanveeen' tot u de parkeerplaats ziet.

Openbaar vervoer

Het startpunt van de route is niet te bereiken met openbaar vervoer. Vanaf station Emmen gaan er ieder uur bussen naar Schoonloo.

Honden

Aangelijnd welkom

weg hebben dezelfde herkomst.

④ Lange tijd stonden de bossen helemaal in dienst van de **houtproductie**. Hier is dat nog goed te zien aan de rechte rijen sparren van één soort en één leeftijd. Uit natuuroogpunt zijn dit soort bospercelen minder waardevol dan gevarieerd bos met verschillende boomsoorten. Maar voor bepaalde planten en dieren hebben ze wel degelijk een functie. Zo hebben sommige vogels, waaronder het goudhaantje en de zwarte mees, een voorliefde voor sparren.

⑤ Hier kijkt u uit over het **Grolloërveen**, het grootste veengebied van de boswachterij. Dit is het leefgebied van de heikikker, de heidelibel, de geoorde fuut en tal van andere dieren. Ook adders komen hier veel voor. Vooral in het voorjaar liggen ze vaak langs de randen van het pad te zonnen. Dat is één van de redenen waarom honden in dit gebied aan de lijn moeten blijven. Overigens is het risico van een adderbeet nihil zolang u de dieren met rust laat.

⑥ Als u op de kruising even linksaf gaat, ziet u na vijftig meter een rond gat van een paar meter doorsnee in de bosstrook tussen de weg en

het fietspad. Dit is een **bomkrater** uit de Tweede Wereldoorlog. Vlakbij bevinden zich nog een paar van zulke kraters; uit de lucht is goed te zien dat ze in een rechte lijn liggen. Een Britse Lancaster-bommenwerper die bij een bombardement op een Duitse stad in de problemen kwam, heeft hier noodgedwongen zijn lading afgeworpen.

⑦ Molentjes als deze tjasker zijn vroeger in Drenthe veel gebruikt om stukjes veen droog te malen, zodat men er turf kon steken. Bewoners uit de omliggende dorpen groeven hier turf voor eigen gebruik. Ieder had zijn eigen stukje veen. Deze **tjasker**, gebouwd vóór 1930, heeft tot in de jaren 50 dienstgedaan in een ven bij Rolde. Later schonk de vroegere gebruiker hem aan de toenmalige gemeente Rolde, die de molen restaureerde en in 1986 deze plek gaf, waar hij herinnert aan vroeger tijden.

⑧ Dit is een van de plekken waar Staatsbosbeheer bomen heeft gekapt en sloten heeft gedempt, zodat het gebied natter wordt. Dat is niet alleen goed voor het herstel van de vennen ter plekke, maar ook voor de **Drentsche Aa**. Vanuit de vennen in de boswachterij loopt namelijk water naar

het aangrenzende, lager gelegen beekdal van het Amerdiep, een van de bovenlopen van de beroemde beek. Oorspronkelijk werd de Drentsche Aa grotendeels op deze manier gevoed. Dat ging heel gelijkmatig, het hele jaar door, want het veen vormt een soort spons waar steeds een beetje water uit sijpelt. Die vroegere situatie wordt hier gedeeltelijk hersteld. De vernatting van het veen in de boswachterij draagt dus bij aan het vermijden van zowel wateroverlast als droogte in het stroomgebied van de Drentsche Aa.

⑨ De bossen van Grolloo, Hooghalen en Schoonloo vormen een regionaal bolwerk van de das. Nergens anders in Drenthe leven zoveel **dassen** en hun aantal neemt gestaag toe. Toch is de kans dat u een das ziet klein, want dassen zijn nachtdieren. U kunt wel hun pootafdrukken vinden of de sporen van hun gegrave en gewroet. Dassen eten veel wormen, maar ook insectenlarven, muizen, knollen, eikels, vruchten... Kortom: al het eetbare dat ze kunnen vinden.

⑩ Na een '**dunning**', waarbij een deel van de bomen wordt omgezaagd om de blijvers meer licht en groeimogelijkheden te

Vroeger stonden er honderden tjaskers in Nederland, nu zijn er nog maar 25 over en die worden beschermd

geven, valt er ook weer licht op de bodem. Daar krijgen zaden de kans om te ontkiemen. Zo zijn in dit geval onder de sparren overal jonge lariksen opgekomen; een voorbeeld van natuurlijke verjonging. De beheerder hoeft geen nieuwe bomen te planten, want de natuur doet het werk.

De herfst is het seizoen van de **paddenstoelen**. Op deze plek zijn al gauw tien soorten te vinden, in de hele boswachterij zijn het er honderden. Een explosie van kleuren en vormen, met klinkende namen als sombere honingzwam,

dennenvlamhoed, sparrenstinktaailing, roestvlekkenzwam en wollige franjehoed. Hun schimmeldraden zitten in elke centimeter bosgrond. Ze hebben een onmisbare rol in de kringloop van leven: bladafval en dood hout zetten ze om in vruchtbare humus.

De **waterput** diende als watervoorziening voor de arbeiders die in de jaren 30 het bos aanlegden. Het ompsitten van de heide, het graven van greppels, het aanleggen van wegen en paden en het planten van bomen was zwaar werk. Hiervoor werden veel

werklozen ingezet in het kader van de werkverschaffing. Later konden ruiters hier hun paarden laten drinken. Het water zit nu op een diepte van ongeveer vier meter en is nog steeds schoon.

Routebeschrijving

De route is gemarkeerd met rode paaltjes. De genummerde palen langs de route, verwijzen naar de beschrijving in de tekst.

In het Grolloërveen kunt u de steenrode heidelibel op kleine insecten zien jagen

Horeca
Café-restaurant
Hegeman
Hoofdstraat 16
9443 PA Schoonloo
0592 50 12 68
www.hegeman-horeca.nl
Open ma, wo-vr 9.30-23,
za-zo 10-23 uur

Hotel-restaurant
De Koekoekshof
Hoofdstraat 1
9442 PA Elp
0593 34 62 79
www.koekoekshof.nl
Open ma-zo 9-23 uur

Overnachten
De Vijf Suites
Hogebrinksweg 1
9442 PP Elp
059 35 66 938
www.devijfsuites.nl

6**Hart van Drenthe**

Struinen over Schoonloërveld

Deze route door het Schoonloërveld gaat door bossen, heideterreinen en beekdalen. Met struinen over het Schoonloërveld wordt in dit geval ook écht struinen bedoeld! In het gebied mag u overal vrij rondlopen. U kunt de aanwijzingen in de tekst gebruiken of een gps-apparaat meenemen zodat u de bezienswaardigheden niet mist. De route, de volgorde en de paden liggen niet vast, daarin bent u vrij!

Het wandelen van een gps-route

Gps-routes bestaan uit coördinaten. Deze hebben het positieformaat hddd.dddd en als kaartdatum WGS84. U kunt coördinaten handmatig invoeren in uw gps-apparaat of downloaden en naar het gps-apparaat versturen. Daarvoor kunt u het programma Easy GPS gebruiken. Met de coördinaten kunt u ook thuis de route bekijken met Google Earth. De normale gebiedsregels gelden ook voor gps-wandelaars. U vindt de plaatselijk geldende regels altijd op de toegangsborden. In de meeste gebieden van Staatsbosbeheer waar een gps-route is uitgezet, mag u van de paden. Respecteer afgebakende begrazingsterreinen en broedgebieden. Klim niet over hekken en loop niet over privéterreinen en erven zonder toestemming van de eigenaar.

❶ Tussen punt 1 en 2 loopt u langs het **Elpermeer** of Zwartewater. 's Winters overnachten hier duizenden ganzen. 's Zomers is dit het domein van de geelgors, de roodborsttapuit en de boompieper.

❷ Vlak voor punt 3 liggen rechts in het bos twee **grafheuvels**. In de grootste van de twee is in de jaren 30 door de beroemde archeoloog van Giffen een lijksilhouet gevonden. Deze is te bezichtigen in het Drents Museum. Ernaast ligt een urnenveld.

❸ Halverwege het pad ligt een prachtige **boomstam**. Het nog staande deel is bewerkt door vogels: zwarte, groene en grote bonte spechten. Dassen wroeten in de stobben op zoek naar larven.

❹ Houtwallen met knoes-tige eiken begrenzen het beekdal van de **Elperstroom**. In de herfst staan veel soorten paddenstoelen in de berm van de weg.

❺ Onderweg naar ❻ ziet u rechts de **graslanden** van Staatsbosbeheer, een belang-

De zeldzame grauwe klauwier

Afstand

8 km, ca. 2 uur

Startpunt

Excursieschuur Elp

Parkeren

Excursieschuur Elp
Ieberen 1, 9442 TJ Elp

Openbaar vervoer

De Excursieschuur is niet bereikbaar met openbaar vervoer.

Bewegwijzering

De route is op enkele plaatsen in het veld gemarkeerd met een paaltje en bordje 'GPS'. U kunt gps-coördinaten downloaden op www.staatsbosbeheer.nl/gps (gps-route Schoonloo).

Honden

Aangelijnd welkom

Bijzonderheden

Let op: de coördinaten worden soms gewijzigd. Kijk van tevoren op www.staatsbosbeheer.nl/gps.

U kunt een gps-apparaat huren of kopen bij bijvoorbeeld Bever Zwerfsport. Voor een overzicht van verhuurders, kijk op www.gpshuren.nl.

rijk voedselgebied voor de dassen die hier de vele burchten bewonen. Bij schemer komen ook reeën tevoorschijn.

⑥ Het gebied is rijk aan **vennetjes**. In sommige

vennen is tot in de jaren 50 turf gestoken om de kachel te branden. De vierkante veenputjes zijn op luchtfoto's goed te herkennen.

⑦ De keienwegen zijn aangelegd met zwerfkeijes,

flinten, die tijdens de aanleg van het bos uit de grond kwamen. Het bos is geplant tussen 1925 en 1950.

⑧ Tweelingen. Zo heet dit open gebied waar **galloways** grazen, een zwarte variant

De adder is meestal in de buurt van water te vinden

Schatzoeken

Een gps-wandelroute is ook leuk om met kinderen te doen. Het lijkt een beetje op schatzoeken en de kinderen kunnen actief participeren in het vinden van de route. Er ligt namelijk langs de route een 'schat' verborgen, 'geocache'.

van de Schotse hooglander. Deze soort heeft echter horens. Veel bos is gekapt om omgevormd te worden tot heide. Hier leeft ook de adder, de enige gifslang in Nederland.

9 Op dit punt ligt de **geocache** verstopt. Vraag de vriendelijke reus even zijn wortels op te tillen. Even verderop is familie bosmier bezig de piramide hoger en hoger te maken. U loopt door het bosreservaat, een stuk bos waar alles aan de natuur wordt overgelaten.

10 In de houtwal leeft de **grauwe klauwier**. Deze zeldzame vogel spietst insecten en hagedissen op prikkeldraad of braamstruik. Hij is zo groot als een merel en prachtig bruin-grijs van kleur.

11 U bent op de **Zwatte**, een Drents woord voor waterscheiding. Ten noorden loopt al het water richting Waddenzee, ten zuiden gaat al het water naar het IJsselmeer.

12 Onder het fietspad en de weg door ligt een **dassen-tunnel**. Zo liggen er onder de weg Elp-Borger zeven dassentunnels. Ongeveer de helft wordt regelmatig gebruikt.

13 Eindpunt op parkeerplaats bij de **Excursieschuur** van Staatsbosbeheer.

Routebeschrijving

De routebeschrijving is zeer summier: de bedoeling is dat u door het bos zwerft en soms een houvast krijgt, waar u bent. Bij de nummers horen coördinaten die u in uw gps kunt invoeren. Soms wordt er een aanwijzing gegeven.

Start parkeerterrein –

1 52.90175 - 6.6724797 –

2 52.897 - 6.6703662 *verlaat hier de asfaltweg –*

3 52.8947 - 6.6640014 *neem het smalle wandelpad links –*

4 52.89105 - 6.6643966

sla bij de eikenlaan linksaf –

5 52.88885 - 6.6714997 *ga door het klaphekje –*

6 52.87789 - 6.6708294 *volg de rode routepijl –*

7 52.87782 - 6.6884991

bij vaknummers 40, 39, 26 en 25 –

8 52.8838 - 6.6937833 –

9 52.88806 - 6.6858832

het begrazingsgebied is via het klaphek te verlaten –

10 52.89371 - 6.6861867

ga langs de houtwal over de Elperstroom –

11 52.89393 - 6.6798782 –

12 52.90098 - 6.678134 –

13 52.90171 - 6.6724128

– Excursieschuur van Staatsbosbeheer en tevens eindpunt.

Horeca

**Café-restaurant
Hegeman**

Hoofdstraat 16

9443 PA Schoonloo

0592 50 12 68

info@hegeman-horeca.nl

Open ma, wo-vr 9.30-23,

za-zo 10-23 uur

Hotel-restaurant

De Koekoekshof

Hoofdstraat 1

9442 PA Elp

0593 34 62 79

www.koekoekshof.nl

Open ma-zo 9-23 uur

Overnachten

De Vijf Suites

Hogebrinksweg 1

9442 PP Elp

059 35 66 938

www.devijfsuites.nl

Boswachter Evert Thomas

*'Het Schoonloërveld laat zien
hoe het Drentse landschap
er een eeuw geleden uitzag.'*

Drents-Friese Wold

Door bos en duin

In de oertijd stond hier bos. Met de komst van mensen werden de bomen gekapt en ging er vee grazen. Het bos veranderde in heide en de heide veranderde, door overmatig gebruik, in zand. Het stuivende zand bedolf akkers en bedreigde zelfs hele dorpen. Om het zand in te dammen, werd er weer bos aangelegd. En zo is de cirkel rond. Eén stukje zandwoestijn is gebleven: de Kale Duinen. Nu is in dit gebied alles te vinden: bos, heide en stuifzand. En omdat moeder natuur gul is, heeft ze er nog een paar schitterende vennen aan toegevoegd. Hoe gevarieerd wilt u 't hebben ...

❶ Omstreeks 1890 begon men in deze omgeving bos aan te planten. In de eerste plaats om het stuifzand te beteugelen. De zandbestuivingen waren ontstaan door intensieve begrazing van de heide door schaapskuddes. Akker, weiden en zelfs complete dorpen dreigden onder het zand te worden bedolven. Langs het pad ziet u de eerste aanplant van toen; de **grove den** is de enige boom die in kaal zand groeit.

❷ De heide aan uw rechterhand wordt opgehouden door de jonge dennetjes te verwijderen. Als dat niet zou gebeuren, zou de heide in bos veranderen. Naast struikheide is ook steeds meer **kraaiheide** te zien. De donkerblauwe, kraalachtig glanzende bessen zijn heel populair bij vogels en vossen.

❸ Moest een eeuw geleden het stuifzand nog worden bedwongen, tegenwoordig gelden deze laatste restanten als kostbaar bezit vanwege de vele bijzondere planten en dieren die er leven. Tot de kenmerkende broedvogels van de **Kale Duinen** horen de boomleeuwerik en de roodborsttapuit.

❹ De put aan de linkerhand is aangebracht voor **drinkwaterwinning**. Daarachter staat het pompgebouw en even verderop een water-

Dieren zijn dol op de blauwe bessen van de kraaiheide

meter die de stand van het grondwater bijhoudt.

❺ Grove dennen in het open veld hebben een grillige vorm met een brede kroon, heel anders dan hun hoog-opgaande soortgenoten in het bos. Ze worden niet voor niets **vliegdennen** genoemd; de wind bepaalt hun vorm.

❻ Het laaggelegen, prairieachtige gebied links is het **Aekingerbroek**, waar de beek de Vledder Aa ontspringt. Nadat het door ontwatering en landbouwgebruik was aangetast, is dit brongebied zo'n vijftien jaar geleden in oorspronkelijke staat hersteld. Allerlei kenmerkende plantensoorten zijn sindsdien teruggekeerd.

❼ Op de grens van Drenthe en Friesland ligt de **Grens-poel**. De natuur in en rond dit ven is rijk en gevarieerd. Er groeien bijzondere planten, zoals zonnedauw, een klein vleesetend plantje dat vliegjes vangt met zijn kleverige tentakeltjes. Ook kikkers en salamanders weten de plas te vinden. 's Zomers scheren er libellen over het water.

❽ **Zandverstuivingen** zijn de Nederlandse versie van woestijnen. Ze zijn kurkdroog en hebben een soort woestijnklimaat met extreme temperatuurverschillen. Op zonbeschenen zuidhellingen kan de temperatuur oplopen tot zestig graden, terwijl het

Afstand

10 km, ca. 2,5 uur

Route inkorten

In de wandelroute zijn twee kortere routes samengevoegd. U kunt ook alleen de Terwisschawandeling (ca. 5 km) lopen, blijf dan de witte paaltjes volgen.

Startpunt

Buitencentrum
Drents-Friese Wold

Parkeren

Buitencentrum
Drents-Friese Wold
Terwisscha 6a
8426 SJ Appelscha

Openbaar vervoer

Het Buitencentrum is niet bereikbaar met openbaar vervoer

Honden

Aangelijnd welkom. Deel van route door Kale Duinen niet toegankelijk voor honden tussen 15 mrt en 15 aug

Bijzonderheden

In het Buitencentrum Drents-Friese Wold worden tentoonstellingen en verschillende activiteiten georganiseerd. Open nov.-mrt. ma-vr 11-16, za-zo 10-17 uur, apr.-okt. ma-zo 10-17 uur.

's nachts op andere plekken zelfs in de zomer aan de grond kan vriezen. In deze omstandigheden houden maar weinig planten- en diersoorten het uit. Dat zijn dan meteen ook heel bijzondere, zoals bepaalde zandloopkevers en sluipwespen.

☺ De **Drentse heideschappen** helpen flink mee om het stuifzand open te houden door gras, heide en jonge boompjes te eten. De schappen

krijgen assistentie van runderen van natuurrassen als de Schotse hooglander en salerts met hun indrukwekkend grote hoornen.

🌳 Het bos links is enkele tientallen jaren geleden door een storm verwoest en daarna opnieuw ingeplant met loofbos. Door de hoge waterstand sterven nu vooral de beuken weer af. Langzaam verandert dit bosgedeelte in een **moerasbos**.

🌳 U passeert twee vroegere **boswachterswoningen** en een voormalige werkschuur van Staatsbosbeheer. Het weilandje rechts was vroeger de kwekerij van de toenmalige boswachterij Appelscha. Hier werden de boompjes voor de bosaanleg gekweekt.

Routebeschrijving

Vanaf de oprit van het Nationaal Park: volg de witte paaltjes van de Terwisschawandeling. Na 4 volgt u eerst de rood-witte paaltjes en vervolgens de rode paaltjes (linksaf) van de Aekingerzandroute. Na 9 volgt u wederom de rood-witte paaltjes om zo weer de witte route (linksaf) te vervolgen.

Een nest boomkruipers in hun hol

Horeca

Brasserie IJgenweis
(In het Buitencentrum)
Terwisscha 6a
8426 SJ Appelscha
0516 46 40 21
www.ijgenweisappelscha.nl
Open apr.-mei en
sep.-okt. di-zo 10-17 uur,
juni-aug. ma-zo 10-17 uur,
nov.-mrt. wo 12-17, za-zo
10-17 uur

Overnachten

In Appelscha zijn verschillende bed and breakfasts

Drents-Friese Wold

8

Vennen, heide en bos bij Diever

Wandelen, kuieren of lekker doorstappen. Het Drents-Friese Wold is bij uitstek geschikt om de natuur te voet te ontdekken. Al bij de aanleg van de bossen zijn tientallen kilometers zandpad aangelegd, die tegenwoordig veel mogelijkheden bieden om door de natuur te dwalen. Zo'n 80 procent van het Nationaal Park bestaat uit bos, ooit bedoeld om hout te kunnen oogsten. Verspreid liggen vennen en kleine heidecomplexen, zoals het Snoekveen, het Groote Veen en de Gouden Ploeg. In deze kleine gebiedjes leven bijzondere planten en dieren, zoals de gagel, zonnedauw en adder.

❶ Niet eens zo lang geleden was de **Hoekenbrink** een vrij kleine open plek in het bos. Staatsbosbeheer heeft het omringende bos gedund en randen opener gemaakt, zodat heide weer de ruimte kreeg. Veel vlinders van droge, zandige gebieden zoals het heideblauwtje, de kleine vuurvliinder en de heivliinder fladderen boven de heide, vooral in de zomer.

❷ De **Tilgrup** is een zijbeek van de Vledder Aa. De beek ontsprong ooit in het veengebied van de Oude Willem. Na de ontginning bleef een rechte sloot achter, die het landbouwwater moest afvoeren. Een deel van de beek (bij ❸) is gerestaureerd.

❸ Een groep Dieverse verzetsstrijders vatte in 1943 het plan op om een goede schuilplaats te bouwen om onderduikers te kunnen herbergen. In het dennenbos van Berkenheuvel bouwden zij een schuilplaats in een onopvallende zandheuvel. De heuvel werd uitgegraven, een hut werd gebouwd van dennenstammen en de zandheuvel werd er weer omheen gelegd in de oude vorm. In het **onderduikershol** zaten soms wel twintig onderduikers verscholen.

Volg de rode pijlen rechts op de kruising naar het

Het hunebed van Diever

Het hunebed van Diever stamt uit de periode tussen 3400 en 2600 voor Christus. Hunebedden zijn grafkelders waarin doden werden bijgezet, voorzien van grafgeften, zoals versierde bekers. Een hunebed zag er 4000 jaar geleden heel anders uit. Het maakte deel uit van een zandheuvel; alleen de dekstenen staken er waarschijnlijk bovenuit. Overigens was er oorspronkelijk nog een hunebed in de buurt te vinden: in Berkenheuvel is het gerestaureerde heuveltje te zien waar in 1735 een groot hunebed is gesloopt.

onderduikershol, ongeveer 200 m.

❹ Landgoed Berkenheuvel

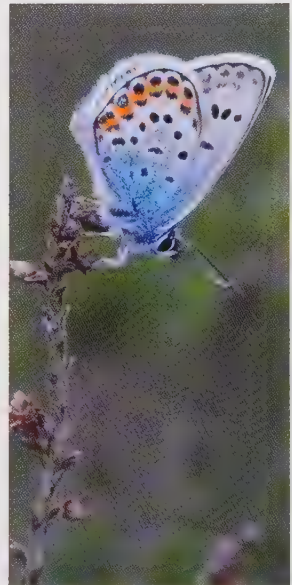
was in de vorige eeuw in particulier bezit. Net als Dieverzand was dit bos ooit een stuifzandgebied. Dat is nog te zien aan de vele zandheuveltjes in het bos. Let hier ook op de ondergroei van de dennen met veel kraaiheide, maar ook rode en blauwe bosbes.

Routebeschrijving

Het begin van de route is het Informatiecentrum/VVV. Loop vanuit het Informatiecentrum over de Bosweg richting het centrum. Houd bij de T-splitsing links aan, de Ten Darperweg, en sla meteen tegenover twee café's linksaf de klinkerweg 'Kasteel' op. Sla vervolgens linksaf de Groningerweg, in een zandpad dat evenwijdig aan het fietspad loopt. Steek de asfalt weg over en vervolg de weg. Loop door tot huisnummer 4 en ga links.

❶ Volg nu de rood-gele marking tot het klaphek bij de Hoedenbrink (3)

❷ Neem vanaf het klaphek de bochtige betonweg. Ga na de picknickbank het eerste pad naar rechts en volg de blauwepaaltjesroute.

Heideblauwtjes kom je alleen tegen op de hei

Afstand

19 km, ca. 5 uur

Startpunt

Informatiecentrum/VVV
Diever

Parkeren

VVV Diever
Bosweg 2a
7981 LE Diever

Openbaar vervoer

Vanaf Station Meppel,
Qbuzz 20 naar bushalte
Dingspilhuis in Diever
(4 min. lopen naar de
Brinkt).

Honden

Aangelijnd welkom

Ⓒ Verlaat na het ven, tussen de percelen 23 en 38, de blauwepaaltjesroute. Ga op de volgende kruising rechts (tussen percelen 27 en 38) en rechtdoor over het ruiterpad. Sla linksaf de brede zandweg in en houd deze aan, over de beek Tilgrup en rechtdoor bij de kruising met de Oudewillemsweg.

Ⓓ Ga het eerste (schelpen)-pad naar links en volg de bosrand. Sla na 750 m rechtsaf het bospad in, loop met de bocht mee, steek het fietspad/zandweg over en

vervolg het bospad. Steek het fietspad schuin naar links over, naar het klaphek.

Ⓔ Ga door het klaphek, steek het fietspad over en vervolg het pad tussen perceel 231 en de afrastering. Volg het raster. Ga het eerste pad linksaf en het op het kruispunt rechtdoor. Steek de klinkerweg over en ga aan het einde van het pad linksaf. Loop dit pad uit tot aan het fietspad en ga hier rechtsaf.

Ⓕ Steek de Tilgrup weer over en ga door het klaphek. Volg

de geel-rood-gele marking. Neem het smalle pad, steek drie kruisingen over tot aan de T-splitsing. Ga hier rechtsaf de Grensweg in.

Tijd voor koffie!

Ga voor een kop koffie in Hoeve aan de Weg bij de T-splitsing niet naar rechts, maar naar links. Sla bij het fietspad schuin linksaf. Steek het fietspad over en ga het bospad naar rechts in. Steek het ruiterpad over, ga bij de T-splitsing rechtdoor, door een klaphek, en steek de weg over. Reken voor dit deel 1 km extra.

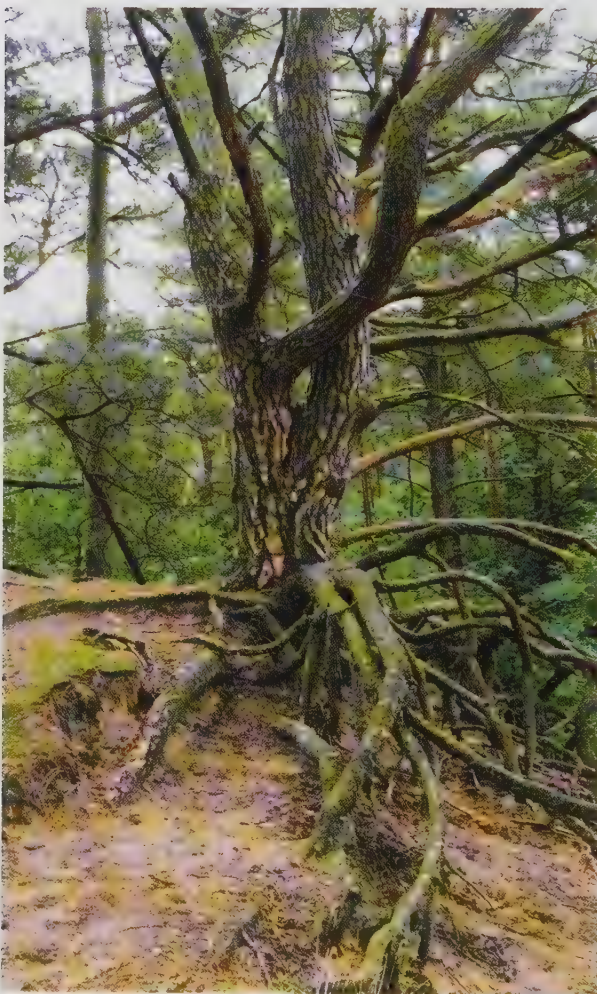

Een van de grotere vennen: de Ganzenpoel

Terug naar de route: Steek de weg over, door het linker klaphek en volg het pad. Ga steeds rechtdoor tot het fietspad. Steek het fietspad over en sla rechtsaf. Blijf rechtdoor lopen, bij de T-splitsing met het bankje kunt u gewoon rechtdoor. U bent weer bij de Grensweg.

G Sla het tweede pad linksaf en ga bij de eerste weg rechts. Houd vervolgens bij een bocht links aan. Ga bij de T-splitsing linksaf, het eerste pad vervolgens rechts en houd in een scherpe bocht het pad links aan tot een kruising met een smal pad.

H Vanaf de kruising met het smalle pad houdt u de gele pijlen in tegengestelde richting aan tot het VVV.

Begroeide zandheuvel op Landgoed Berkenheuvel

Horeca

Eterij 't Nieuwscafé

Kruisstraat 5
7981 AR Diever
0521 57 18 24
www.hetnieuwscafe.nl
Open di-zo 10-23, mei-sept. ook op ma.

Eetcafé de Hoeve

(Hoeve aan de Weg)
Bosweg 12
8439 SN Oude Willem
0521 38 72 69
www.hoeveaandeweg.nl

Hoeve aan de Weg is tevens een camping en u kunt er chalets huren.

Overnachten

Landhotel Diever

Groningerweg 6
7981 LA Diever
0521 59 41 14
www.landhoteldiever.nl
(honden zijn welkom)

Bed and Breakfast

Burgers en Buitenlui

Hoofdstraat 15
7981 AC Diever
0521 57 10 27
www.burgersenbuitenlui.nl

9

Oostvaardersplassen

Over de bodem van de zee

Een fietstocht over de bodem van de zee. De mens zorgde voor het land, maar dieren als edelherten en ganzen schiepen hier, vier meter onder zeeniveau, hun eigen leefomgeving. Fietsend rond de Oostvaardersplassen maakt u kennis met een uniek gebied en ziet u bovendien hoe de natuur bijdraagt aan het opwekken van duurzame energie.

De geschiedenis van een moeras

De Oostvaardersplassen liggen op de plaats waar in 1968 een industrieterrein gepland was. De polder was zo diep dat er constant water bleef staan en in deze plassen ontwikkelde zich in de loop der jaren een uniek natuurgebied. Het feit dat de mens zich zo lang niet bemoeide met het gebied maakt het een echte 'nieuwe wildernis'. In 1986 werden de plassen aangewezen als Staatsnatuurmonument en momenteel zijn de Oostvaardersplassen een van de belangrijkste moerasgebieden van Europa.

Vossen hebben zelf de weg gevonden naar de plassen

① De grond in dit diepste deel van de polder kreeg de kans om in te klinken en zo ontstond er een groot open **moerasgebied met rietvlaktes**. Binnen vijf jaar was een compleet nieuw natuurgebied ontstaan waar ganzen, lepelaars en aalscholvers een nieuw territorium vonden. Staatsbosbeheer introduceerde er vanaf 1983 hekrunden, wilde konikpaarden en edelherten. Reeën, vossen, hazen, vleermuizen, tientallen soorten vogels, kevers en vlinders vonden zelf hun weg. Het meest bijzondere van de Oostvaardersplassen is dat het een gesloten ecosysteem heeft: planten en dieren redden zich zonder bemoeienis van de mens. Alleen als het echt nodig is, wordt ingegrepen.

② Onderaan de dijk liggen mooi begroeide meentjes op de resten van een voormalig zanddepot. Links ligt de

Hollandse Hout, een bosgebied op de bodem van de voormalige Zuiderzee. Omdat de bodem uit vruchtbare zeeklei bestaat, schieten de bomen hier de lucht in.

③ Vanaf deze zogeheten **energiebult** hebt u een weids uitzicht over het platte polderland. De lange, smalle boomstroken onder de hoogspanningskabels bestaan uit snelgroeiende wilgen. Alleen deze boomsoort mag onder elektriciteitsbedrading worden aangeplant: wilgen groeien weliswaar snel, maar ze worden niet heel hoog.

④ Vanaf het Praamwegviaduct is het drogere, grazige deel van de Oostvaardersplassen goed te overzien. Misschien ziet u een **kudde grote grazers**. Simpelweg door te grazen houden zo'n drieduizend edelherten, konikpaarden en hekrunden het gebied open en daarmee geschikt voor veel planten en dieren. De dieren hebben elk hun eigen taak. De runderen en paarden houden het gras kort, de edelherten eten de struiken. Zo voorkomen ze samen dat de open vlakte dichtgroeit tot bos.

⑤ Bij hectometerpaal 19,8 rusten in de zomer vaak tientallen **lepelaars**.

Afstand

35 km, ca. 2,5 uur

Startpunt

Buitencentrum
Oostvaardersplassen

Parkeren

Buitencentrum
Oostvaardersplassen
Kitsweg 1
8218 AA Lelystad.

Openbaar vervoer

Het Buitencentrum is moeilijk te bereiken met openbaar vervoer

Honden

Aangelijnd welkom

Bijzonderheden

In de wintermaanden dient een groot deel van de Oostvaardersplassen als rustgebied voor de grazers. De gebieden zijn dan ook beperkt toegankelijk voor het publiek. Ook de wandelgebieden aan de Knardijk en de spoorbaan zijn gesloten voor publiek. Neem contact op met het Buitencentrum als u precies wilt weten welke gebieden toegankelijk zijn.

⑥ Bij paal 28,0 ligt een **vogelringplaats**, te herkennen aan de gemaaide banen in het riet. Fietsend over de Oostvaardersdijk ziet u rechts in de verte windmolens in de polder staan voor schone energie.

⑦ Tegenover de afslag Buizerdweg ligt rechts van de dijk het toegangspad naar de **Grauwe Gans**, de meest bezochte vogelkijkhut van Nederland. De Oostvaardersplassen zijn beroemd om de vele vogels die hun weg naar

dit moeras hebben gevonden. Er leven reigers, roerdompen en karekieten, maar ook lepelaars en aalscholvers. De imposante zeearend broedt er sinds een paar jaar. De vogelkijkhutten en de dijken rond de Oostvaardersplassen zijn echte vogelboulevards, waar vogelkenners uit de hele wereld op af komen.

Routebeschrijving

De fietstocht begint bij de parkeerplaats van het Buitencentrum Oostvaardersplassen. Sla rechtsaf en fiets over de Knardijk rechtdoor onder de spoorlijn door. Steek de Praamweg/Torenvalkweg over richting de Lage Vaart.

Ⓐ Fiets de sluis in de Knardijk over en houd rechts aan. Ga na de hoogspanningsleidingen rechts het bos in.

Een walhalla voor de grauwe gans

Geschat wordt dat in de winter 80 procent van alle grauwe ganzen in de wereld hier te vinden is; dat zijn er tienduizenden! Enkele honderden blijven in het voorjaar hangen om te broeden.

In de winter

Onder schaatseren genieten de Oostvaardersplassen enige faam. Het is heel bijzonder om in zo'n natuurlijke omgeving te schaatsen. Als u zich rustig gedraagt en het ijs van de plassen niet verlaat, is het toegestaan om hier te schaatsen.

Sinds een paar jaar heeft de zeearend het park als broedplaats gekozen

B Volg de weg. Ga op de T-splitsing naar links en vervolgens rechts weer de Lage Vaart over. Vervolg de weg en ga de eerste weg rechts, u maakt een lus onder het viaduct door. Blijf op het fietspad met de Lage Vaart aan uw linkerhand.

C Ga na het recreatie- en outdoorcentrum van het Kotterbos direct rechts, volg het betonnen fietspad onder het spoor door. Sla voorbij

het wildrooster rechtsaf, het Jan van den Boschpad in richting de Oostvaardersdijk. Aan het einde van het Jan van den Boschpad links en meteen rechts het Jac. P. Thijssepad op. Volg dit pad tot aan de dijk.

D Sla op de Oostvaardersdijk rechtsaf, richting Lelystad.

E Ga rechts de Knardijk weer op. Volg de dijk, terug naar het Buitencentrum.

Elektriciteit uit wilgenhout

Het hout van wilgen vormt een belangrijke bron voor biomassa. Biomassa is de verzamelnaam voor die materialen die bij uitstek geschikt zijn om de koolstof te leveren die bij verbranding energie oplevert. Elke drie à vijf jaar worden deze wilgen gekapt. Het hout wordt versnipperd en in kleine brokjes aangeleverd aan een bio-energiecentrale, waar het wordt omgezet in groene stroom en groene warmte. Jaarlijks levert Staatsbosbeheer zo'n 30.000 ton biomassa aan Essent.

Horeca

**Buitencentrum
Oostvaardersplassen**
Kitsweg 1
8218 AA Lelystad
0320 25 45 85
Open apr.-okt. di-zo
10-17 uur, nov.-mrt.
di-zo 10-16 uur

Boswachter Hans Breeveld

*'De jonge zeearenden maken
het goed. We zien ze regelmatig
vliegen of in een boomtop zitten.'*

10

Horsterwold

Struinen door De Stille Kern

Een 900 hectare groot natuurgebied waar natuurlijke processen volop de ruimte krijgen. Het gebied wordt begraasd door een kudde konikpaarden, die zorgen voor een gevarieerde vegetatie. Door begrazing ontstaan er mooie overgangen tussen grasland, struiken en struweel, en opgaand bos. Verschillende planten- en diersoorten vinden een plek om te kunnen groeien en leven.

❶ In De Stille Kern laat Staatsbosbeheer de natuur haar gang gaan. Het is een prachtig oobosmoeras aan het worden. Er graast een kudde **konikpaarden**, die in verschillende familiegroepen het gebied doorkruisen. Niet zoveel dat de hele boel wordt kaal gegeten, maar genoeg om te voorkomen dat het een dicht bos wordt.

Paarden in de natuur

Paarden hebben typisch graasgedrag waarbij ze bepaalde plekken regelmatig kort afgrazen. Jonge grasspruiten zijn namelijk zeer eiwitrijk. Op andere plekken houden de dieren zich minder vaak op en daar ontstaan ruigten en struweel. In de winter, wanneer ander voedsel schaars is geworden, eten ze een deel van die ruigte alsnog op. In het bos brengen de dieren relatief weinig tijd door – hun voorkeursvoedsel, jong gras, is hier immers nauwelijks te vinden. Daar bepalen andere natuurlijke processen het bosbeeld.

❷ De Stille Kern is een struingebied waar u niet op de paden hoeft te blijven en dat groot genoeg is om volledig op te gaan in de natuur. Luister naar de enorme hoeveelheden vogels die het gebied bevolken en met een beetje geluk hoort u de wielewaal hoog boven in de bomen. Ook de zeearend, 'de vliegende deur', wordt in dit gebied regelmatig waargenomen. Langs de **slenken**, op de slikkige oevers, kunt u witgatjes tegenkomen, een oeverloper-tje met een opvallend wit staartstuk. Waar het water

iets dieper is, zien we lepe-laars die met het hun kenmerkende hoofdzwaaien het water afstruinen op zoek naar kleine waterdiertjes. In de rietkragen broeden blauwborsten en gonst het zomers van de kleine karekieten. In de nazomer kleurt het natuurlijk grasland paars-roze door de bloeiende rode ogentroost. Een plantje dat hier op de klei goed wil groeien maar toch als rode lijstsoort te boek staat.

❸ De **Horsterberg** geeft sinds 2002 een prachtige kijk op De Stille Kern. Een gebied

Een van de vele plassen in De Stille Kern

Afstand

6,5 km, ca. 2 uur

Startpunt

Parkeerplaats De Stille Kern

Parkeren

Parkeerplaats De Stille Kern

Flediteweg

3896 Zeewolde

Openbaar vervoer

Er is geen openbaar vervoer
naar De Stille Kern

Honden

Niet toegestaan

Bijzonderheden

De route volgt een wandel/
beheerpad. Trek stevige
wandelschoenen aan. Om
uw onderbenen droog te
houden bestaan speciale
beschermhoezen. De route
is niet geschikt voor kinder-
wagens en rolstoelen.

Struinen

In De Stille Kern mag u van de gebaande paden af: struinen. Hiermee hebt u de grootste kans om reeën, vossen en ander wild tegen te komen. De Stille Kern was tot voor 2012 alleen voor de doorgewinterde 'struiner' toegankelijk. Het gebied kende behalve een fietspad geen andere paden of wegen. In 2013 zijn er twee wandelpaden in De Stille Kern aangelegd. Nu is het dan ook mogelijk om het gebied op een iets comfortabelere manier te verkennen.

Op open bosweiden grazen reeën

met natuurlijke graslanden, waterpartijen, omzoomd door struiken en bos. Hoewel dit deel van het 900 ha grote natuurgebied pas in 1994 werd ingericht zien we nu een landschap dat hier veel langer geleden van nature had kunnen ontstaan. Dat heeft veel te maken met de enorme groeikracht van de vette zeeklei. De bomen en struiken groeien hier in een

Het Horsterwold

Het Horsterwold heeft een bijzondere geschiedenis. In het begin van de twintigste eeuw werd besloten de Zuiderzee gedeeltelijk in te polderen om er landbouwgrond van te maken. Nederland wilde voor zijn voedsel niet meer afhankelijk zijn van de Russische graanschuur. Maar tegen de tijd dat Zuidelijk Flevoland droogviel, eind jaren zestig, ontstond ook steeds meer behoefte aan ruimte om te recreëren. Dus werd tussen de uitgestrekte landbouwgronden van Flevoland onder andere dit bos aangelegd.

De Stille Vallei

Met een beetje geluk kunt u vanaf de Horsterberg de kudde paarden zien grazen langs de oevers van de slenken. Anders kunt u vanaf de Horsterberg ook het gebied intrekken en op zoek gaan naar de dieren. In 2013 is De Stille Kern uitgebreid met zo'n 300 ha in noordelijke richting. De kenmerkende waterpartijen en opgaande begroeiing aan de randen maakt dat je vanaf de Horsterberg zicht hebt op een langgerekte vallei. Vandaar dat we het gehele gebied nu graag de naam **Stille Vallei** meegeven.

razend tempo en als het gebied niet werd begraaasd met konikpaarden dan zouden de open, grazige delen binnen een mum van tijd dichtgroeien.

Routebeschrijving

Loop vanaf de parkeerplaats 'De Stille Kern' het gebied in via het doorgangshek.

A Ga na het hek rechts en volg het wandel-/beheerpad richting het westen. Sla het eerst pad linksaf en volg dit in zuidelijke richting.

B Houd bij de Y-splitsing links aan het open gebied in.

C Loop in westelijke richting met het water, de Welpplas, aan de linkerhand.

D Loop, onderaan bij de slenken, om de waterpartij heen en ga in noordelijke

richting met het water aan de rechterzijde.

E Ga rechts tussen twee waterpartijen door naar de Horsterberg voor het uitkijkpunt.

F Ga na de berg weer naar het pad en ga links in oostelijke richting tot de Y-splitsing uitkomt.

G Sla linksaf en loop terug naar de parkeerplaats

Hondsroos

**Overnachten
Bed and Breakfast
De Sternhof**
Sternweg 14
3898 LJ Zeewolde
0320 28 82 22
www.sternhof.nl

In de Stille Kern ligt
Plaatskampeerplek Cam-
panula van Staatsbos-
beheer (niet langs de
route), zie staatsbosbe-
heer.nl/overnachten.
Bij het nabijgelegen
RCN Zeewolde kunt u
uw tent opzetten
of een chalet huren.

RCN Zeewolde
Dasselaanweg 1
3896LT Zeewolde
036 52 21 246
zeewolde@rcn.nl
www.rcn.nl

Boswachter Lennard Jasper

*'Het Speulder- en Sprielderbos
is al eeuwenlang in gebruik
voor de productie van timmer-
hout, waarvoor mooie rechte
beuken en eiken nodig waren.'*

Veluwe

11

Speulder- en Sprielderbos

Verken al wandelend de opmerkelijke geschiedenis van dit eeuwenoude Veluwe bos. In het Speulder- en Sprielderbos loopt u door het grootste aaneengesloten stuk oud loofbos van Nederland. Het mysterieuze 'bos van de dansende bomen' dankt zijn naam aan de kromgegroeide stammen. Het ligt op een stuwwal van de Veluwe tussen Putten, Ermelo, Garderen en Stroe en kent een lange bewonings-geschiedenis. De grafheuvels die u tegenkomt in het bos duiden daar op: zij zijn minstens vierduizend jaar oud.

❶ Naast de handwijzer zijn drie beuken geplant. Het zijn de vervangers van drie reusachtige beuken die hier eeuwenlang hebben gestaan. De oude ‘**bakenbeuken**’ waren gevaarlijk wankel geworden en zijn geveld. Ze waren destijds vanaf de Zuiderzee als baken voor de scheepvaart goed zichtbaar. Drie zelf ligt al op het hoogste punt van de stuwwal, 55 m boven NAP. Tel daar de hoogte van de boom bij op en je komt dicht in de buurt van 100 meter!

❷ Over deze statige laan van douglassparren werden overledenen naar de kerk van Garderen gebracht, vandaar de naam, **Dodenweg**. Iets verderop is een zoelplaats, een poel waar het wild komt drinken en badderen. Naast de poel schuren de wilde zwijnen hun vacht tegen de boomstammen om teken en parasieten kwijt te raken. Op ongeveer 75 cm hoogte ziet u plekken op de boomstam-

men waar de schors grijsbruin (van de modder) en glad (van het huidvet van de dieren) is geworden.

❸ De lange rechte bosweg, de Oude Prinsenweg, is aan het einde van de 17e eeuw aangelegd als jachtweg voor stadhouder Willem III. Deze konings- en **prinsenwegen** leidden rechtstreeks naar zijn zomerpaleis Het Loo bij Apeldoorn.

❹ U loopt over een bultig slingerweggetje door een geheimzinnig **thujabos** – thuja’s zijn een soort coniferen. Het reliëf is te danken aan begroeid geraakte stuifduinen. Iets verderop komt u een nog hoger, kamvormig duin tegen. Vroeger hielden hier de heide en het stuifzand op: de wind werd tegengehouden door de oude bosrand en het zand hoopte zich op.

❺ **De Laak** is samen met de Hessenweg, de Arnhemse

Thri

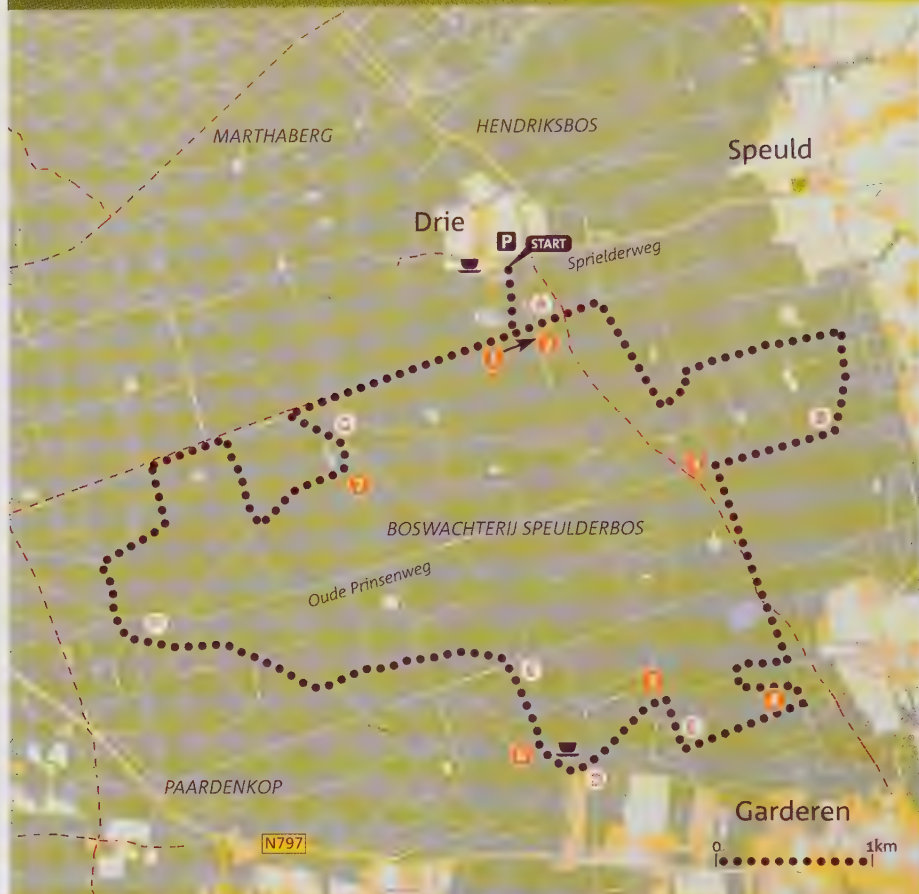
Drie is een kleine enclave te midden van het uitgestrekte Veluwebos. Het gehuchtje Drie werd al in de vroege middeleeuwen, in het jaar 855, in een akte vermeld als ‘Thri’. Het bijzondere is dat het nog altijd als zodanig bestaat en niet is uitgebreid of opgeslokt door een naburig dorp. Het ligt hoog op de stuwwal, waar de watervoorziening altijd uiterst lastig is geweest. Gelukkig waren er wel enkele poelen waarin water bleef staan, zoals in het Solse Gat en de Waskolk.

Karweg en de Harderwijkerkarweg een van de Hessenwegen, oude handelswegen die door Nederland liepen. Lang is aangenomen dat de naam komt van de handel met het Duitse graafschap Hessen, maar tegenwoordig gaat men er vanuit dat ‘hes’ een verbastering is van het woord ‘hers’, dat paard betekent. De Hessenwegen waren wegen die breed genoeg waren voor paard en wagen.

❻ Bij het **wildkijkscherm** worden de dieren met maïs gelokt. De kans dat u wild zult zien, is aanzienlijk.

Grafheuvels

Langs de route liggen enkele grafheuvels: duidelijke glooiingen met bomen erop. Er liggen wel honderd van deze graven in het Speulderbos. De meeste dateren uit de nieuwe steentijd (5300 tot 2000 v. Chr.) en de bronstijd (2000 tot 800 v. Chr.). Bij opgravingen zijn aardewerken klobbekers gevonden én het 3000-jaar oude silhouet van een vrouw. Deze vage schaduw van de ‘Vrouw van Speulde’ is te zien in het Historisch Museum in Arnhem.

Afstand

15 km, ca. 4 uur

Startpunt

Parkeerplaats bij
Restaurant Boshuis Drie

Parkeren

Restaurant Boshuis Drie
Sprielderweg 205
3852 MK Drie (Ermelo).

Openbaar vervoer

NS-station Ermelo: bus 501
naar Drie (niet op zon- en
feestdagen), vanaf halte
circa vijf minuten lopen
naar Boshuis Drie.
Voor meer informatie,
zie www.9292.nl

Honden

Aangelijnd welkom

Reuzeninsecten

Aan het Solse Gat, de Laak, fietspad Kruipad en de Nieuwe Prinsenweg heeft kunstenaar Harry Leurink acht reuzeninsecten uitgesneden in oude beuken en douglassparren. Het is een beetje een vreemde ervaring om midden in dit prachtige bos opeens gigantische wormen, duizendpoten of torren tegen te komen.

 Het **Solse Gat**, midden in het bos, is genoemd naar de zonnegod Sol. Het verhaal gaat dat hier vroeger een klooster stond dat gastvrijheid bood aan reizende handelslieden. Maar toen de monniken een losbandig

leven gingen leiden en niet van drank en vrouwen konden afblijven, is het hele klooster op een donkere nacht na een plotselinge blikseminslag spoorloos verdwenen. Het enige wat rest is het Solse Gat.

Routebeschrijving

Loop vanaf de parkeerplaats van Restaurant Boshuis Drie het bos in en sla bij de eerste kruising linksaf.

 Ga bij de kruising met de Dodenweg rechtdoor en neem de tweede afslag rechts. Bij de T-splitsing links, kort daarop weer links en sla na 50 m rechtsaf. Volg deze weg tot de poel en ga bij de T-splitsing rechts het kerkenpad in.

 Aan het einde van de hollenweg, T-splitsing, ga rechts de Oude Prinsenweg in.

Bij mist lijken de bomen ook echt te dansen ...

Productiebossen

Het Speulder- en Sprielderbos is al eeuwenlang in gebruik voor de productie van timmerhout, waarvoor mooie rechte beuken en eiken nodig waren. De kromme beuken werden ongemoeid gelaten. Op de opengevallen plekken kiemden spontaan weer jonge bomen. Zo ontstond het malebos, dat uit louter inheemse bomen bestaat, met veel beuken en de vrij zeldzame wintererek. Het mos op de stammen geeft een mysterieus tintje. In de winter of met grondmist vormen deze kale, grillig gevormde beuken een prachtig gezicht: alsof de bomen zijn verstart tijdens een heemelijk dansritueel. Daarom heet dit bos ook wel het 'bos van de dansende bomen'.

Bij het eerste kruispunt linksaf een brede bosweg in. Steek het fietspad over en gaat na 300 m rechts, vervolgens de eerste links een slingerweggetje in. Sla na

100 m weer linksaf, terug op de brede bosweg rechts.

Ⓒ Volg de rode route over de kam tot een brede bosweg, ga hier rechtsaf. Vervolgens bij de derde kruising links.

Ⓓ Volg de ruiterroute tot de slagboom. Ga nu de eerste afslag rechts De Laak in.

Ⓔ Loop bij de vijfspiong rechtdoor en na 20 m links, het Garderense wegje in. Blijf de ruiterroute volgen tot de ANWB-paddenstoel. Sla hier rechtsaf richting Putten.

Ⓕ Het pad loopt langs de achterkant van landgoed Schovenhorst. Neem de eerste afslag rechts. Loop door tot de T-splitsing en ga rechts, vervolgens de eerste afslag weer rechts. Ga bij de T-splitsing links naar het Solse Gat.

Eekhoorns komen vooral voor in bossen waar naaldbomen overheersen

Ⓖ Na het Solse Gat, sla linksaf, bij de kruising rechtdoor en vervolgens links aanhouden. Ga vóór het fietspad rechtsaf en loop rechtdoor. Sla na de Natuurcamping van Drie linksaf voor Restaurant Boshuis.

Horeca

Restaurant Boshuis Drie
Sprielderweg 205
3852 MK Drie
0577 40 72 06
www.hetboshuis.nl
Open di-zo 10.30-23 uur

Het Speuldershuisje
Speulderboswg 59
3886 AN Garderen
0577 46 13 85
www.speuldersbos.nl
Neem contact op met het chaletpark voor actuele openingstijden.

Overnachten

In Drie is een camping: Natuurcamping Drie
Sprielderweg 207
3852 MH Drie (Ermelo)
030 697 77 49

In de directe omgeving van de route liggen geen bed and breakfasts; in Ermelo, Putten en Garderen zijn verschillende overnachtingsmogelijkheden.

12

Veluwe

De Sahara van de Lage Landen

Toen de regering besloot een nieuw zendstation te bouwen voor radioverkeer met Nederlands-Indië, koos zij voor een dunbevolkt gebied op de Veluwe. Er moest namelijk een ongestoorde 'zendcirkel' zijn. Het oog viel op 450 ha heidegebied rond Kootwijk. Dit deel van de Veluwe was in 1917 nog geheel ongeëxploiteerd en dus de ideale plek. Omdat het gebied tot 2005 gesloten was voor publiek, is er een bijzonder natuurgebied ontstaan.

❶ De 'Kathedraal van de Veluwe', is het voormalig hoofdzendergebouw van **Radio Kootwijk**. Met de toren en de hoge hal met veel ramen, naar ontwerp van architect Julius Luthmann, en de opmerkelijke sculpturen aan de voor- en achtergevel van beeldhouwer Hendrik van den Eijnde, lijkt het zendergebouw op een kerk óf op een liggende sfinx. In 1923 werd het gebouw in

dienst genomen en het heeft tot 1999 als zender gewerkt.

❷ Vanaf het viaduct over de A1 ziet u aan de linkerkant het **Harm van de Veen-ecoduct**, een met bomen en struiken overgroeid viaduct. Het is vernoemd naar de voorvechter van een natuurlijker beheer van de Veluwe, waar in het wild levende grote zoogdieren zich over flinke afstanden

Harm van de Veen

Harm van de Veen (1945-1991) was een bioloog die vanaf zijn vroegste jeugd tot aan zijn dood bezig was met zijn ideaal om van de Veluwe een natuurgebied te maken waar mens, plant en dier weer de ruimte krijgen en waar plaats is voor natuurlijke processen. Kortom: zo min mogelijk barrières in de vorm van hekken en autowegen en geen ingrepen door de mens op de natuur. Veel van het gedachtegoed van Harm van de Veen vinden we terug in het natuurbeleid en -beheer van vandaag.

De Ecologische Hoofdstructuur

De Veluwe is een kerngebied van de Ecologische Hoofdstructuur (EHS). De EHS is een samenhangend netwerk van bestaande en nog te ontwikkelen natuurgebieden in Nederland. Om te voorkomen dat door de bouw van huizen en wegen natuurgebieden van elkaar gescheiden worden en planten en dieren uitsterven, worden verbindingzones aangelegd. Binnen de EHS heeft bescherming van de natuur prioriteit. Het netwerk vormt immers de rug-gengraat van de Nederlandse natuur.

moeten kunnen verplaatsen, ongehinderd door hekken en verkeerswegen. Door dit ecoduct hebben de populaties van edelherten en wilde zwijnen een ruimer areaal tot hun beschikking. Maar ook heel veel andere diersoorten maken er volop gebruik van.

❸ Verderop bereikt u het **Kootwijkerveen**, een langgerekt hoogveen op een plateau dat ongeveer 40 m

Afstand

20 km, ca. 5 uur

Startpunt

Zendgebouw van
Radio Kootwijk

Parkeren

Dorp Radio Kootwijk
uitrijden, voor de slagboom
rechtsaf, borden P volgen.
Parkeerplaats Radio
Kootwijk
Radioweg 1
7348 BH Radio Kootwijk

Openbaar vervoer

Er is geen openbaar vervoer
naar Radio Kootwijk

Honden

Aangelijnd welkom

Met een beetje geluk ziet u reeën, edelherten, wilde zwijnen en zelfs dassen

boven NAP ligt. Het veenpakket is plaatselijk 2 m dik, het moet er al minstens tweeduizend jaar liggen, wanneer je uitgaat van een diktegroei van hoogveen van 1 mm per jaar. Er zijn in de loop der eeuwen honderden putten in gegraven en een deel is ooit in gebruik geweest als weidegrond. Het Kootwijkerveen is nu vooral een eldorado voor reptielen en amfibieën.

④ Hier heeft in 1995 een grote **natuurbrand** gewoed waarna Staatsbosbeheer er bewust niets opgeruimd of aangeplant. We zien hier nu het resultaat van natuurlijk herstel. Spontaan opgeschoten dennen in verschillende maten tussen de gebleekte stronken van hun voorgangers.

⑤ Het schilderachtige landschap bestaat uit steile zandbulten met eikenhak-hout, de zogeheten **eiken-**

strubben. Dit soort bosjes staan hier al eeuwen en houden het zand vast.

⑥ Het lage hekwerk aan de rand van het dorp beschermt **Kootwijk** tegen de natuur, in dit geval het gewroet van de talrijke zwijnen. Edelherten springen er met gemak overheen.

⑦ Het **Kootwijkerzand** is de grootste zandverstuiving van West-Europa. Het is een rij aaneengesloten, door de

wind gevormde zandduinen. Iedere dag ontstaan er nieuwe ribbels en door de jaren heen zijn er prachtige vliegdennen gaan groeien, met de karakteristieke opengewaaide wortels. Ondanks het schrale karakter van deze 'Sahara van de Lage Landen' komen er unieke planten voor als haarmossen, heidespurrie en zandzegge. Ook zijn hier reeën, edelherten, wilde zwijnen en zelfs dassen goed vertegenwoordigd.

4500 jaar bewoning

De route loopt precies over het middeleeuwse Kootwijk dat onder het zand van het Kootwijkerzand ligt begraven. Maar er zijn nog oudere resten in de omgeving terug te vinden. Al in 2500 voor Christus woonden er mensen op het Kootwijkerzand. In de 2^e eeuw na Chr. hebben hier enkele boerderijen gestaan en in 700 was er een dorp. Vanwege te intensief gebruik van de grond, ontstonden er rond het jaar 1000 stuifzanden waardoor de waterputten dichtstoven. Dit was het einde van het middeleeuwse Kootwijk.

Routebeschrijving

Loop vanaf de parkeerplaats terug naar de weg en ga richting het zendgebouw van Radio Kootwijk. Passeer het gebouw aan de linkerkant via een asfaltweggetje en volg bij ANWB-paddenstoel 71555 het fietspad richting Kootwijk.

A) Sla na ruim 2 km, paaltje nordic-walkingnooppunt 51, rechtsaf het bos in. Ga bij de T-splitsing rechtsaf een breed zandpad in langs de hei. Volg het oranje-witte pijltje linksaf over de hei. Houd bij de kruising links aan, voorbij de slagboom en over de grindweg (ANWB-paddenstoel 21413) en loop rechtdoor over de spoorlijn en het viaduct over de A1.

B) Ga 50 m na het viaduct rechts een ruiterroute op en bij de T-splitsing links. Bij de kruising met het 'Grevenhout' het tweede pad links, langs een betonnen paal nr 91/16, richting het Kootwijkerveen.

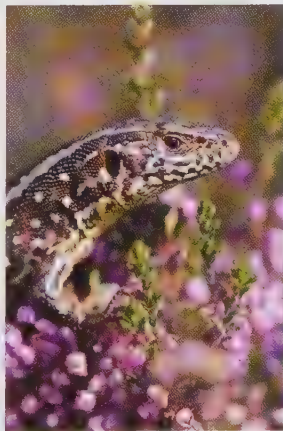
C) Loop op de T-splitsing een klein stukje naar rechts en ga dan meteen naar links over een smal paadje op de helling boven het veen. Neem vervolgens de eerste afslag rechts. Loop rechtdoor tot aan de kruising. Ga bij de kruising linksaf en blijf rechtdoor lopen tot de Y-kruising, hier wordt de oranje route gekruist, en sla hier rechtsaf. Volg het slingerende karren-

pad en steek de drukke weg over. Loop langs de parkeerplaats en volg de rolstoelroute tot een kruising met een smal geasfalteerd fietspad.

D) Sla op het fietspad rechtsaf en bij de bosrand, betonnen paal 29, linksaf het zandpad op. Ga bij de splitsing rechts, bij de kruising met een fietspad links en volg het fietspad onder de A1 door en over de spoorlijn.

E) Ga bij ANWB-paddenstoel 21925 rechtdoor en volg Kootwijk. Loop via de Brink door Kootwijk en ga buiten de bebouwing de eerste weg rechts, Houtzagersweg.

F) Steek de Duinweg over en sla na het klaphek meteen linksaf, een pad evenwijdig aan het hek. Volg na 1 km de oranje route (oranje vierkant met een wit pijltje). Ga na het

Een zandhagedis in de hei

informatiepaneel linksaf, bij de T-kruising rechtsaf en met de bocht mee naar links. Bij de volgende kruising verlaat u de oranje route en gaat u rechtdoor, volg het karrespoor over het stuifzand. Na de bocht naar links slingert het pad de bosrand in. Bij asfaltweggetje gaat u rechtsaf.

G) Ga bij het bord Radio Kootwijk het eerste pad links. Volg dit pad tot de Radioweg.

Horeca

**Hotel-Café-Restaurant
't Hilletje**

De Brink 5

3775KP Kootwijk

0577 45 65 81

www.hilletje.nl

Open wo-ma 9-22 uur

Restaurant De Brinkhof

Heetweg 2

3775KA Kootwijk

0577 45 62 34

www.restaurantdebrinkhof.nl

brinkhof.nl

Open wo-ma 10-23 uur

Overnachten

**Hotel-Café-Restaurant
't Hilletje**

De Brink 5

3775KP Kootwijk

0577 45 65 81

www.hilletje.nl

Boswachter Gerrit van Scherrenburg

**'Voor vogelliefhebbers is
De Gelderse Poort het
hele jaar door interessant.'**

Gelderse Poort

13

Over de strangen van de Rijn

Natuurgebied De Oude Rijnstrangen biedt de rust en ruimte die je in Nederland zelden nog vindt. De lage delen van het gebied, de verlande Rijnstrangen, vormen een geheimzinnig rietmoeras met open water. De hogere delen, de stroomruggen, bevatten grasland en akkerbouw met hier en daar houtwallen en populierbosjes. Het gebied is een restgeul van de Oude Rijn. De riviertak slibde dicht en werd gesloten. De oude oeverwallen van deze geul vormen het pad voor deze wandeling en de oude strangen van de Rijn liggen als een 15 kilometer lang lint door het landschap.

① Aangekomen bij de trekpont 'Berghoofdse Veer' kunt u al ver om u heen kijken en zijn de prachtige rietkragen van het rietmoeras te zien, met daarin de oude rivierarmen van de Rijn. Deze trekpont is door de jaren heen regelmatig vervangen en kreeg steeds een andere functie. In 1960 was dit pontje al actief om wandelaars, fietsers, auto's en landbouwvoertuigen naar de overkant van de Oude Rijn te krijgen. En dit met de hand! Tegenwoordig is deze functie vervallen en neemt de brug, die te zien is vanaf het veer, het over.

Het trekpontje over de Rijnstrang

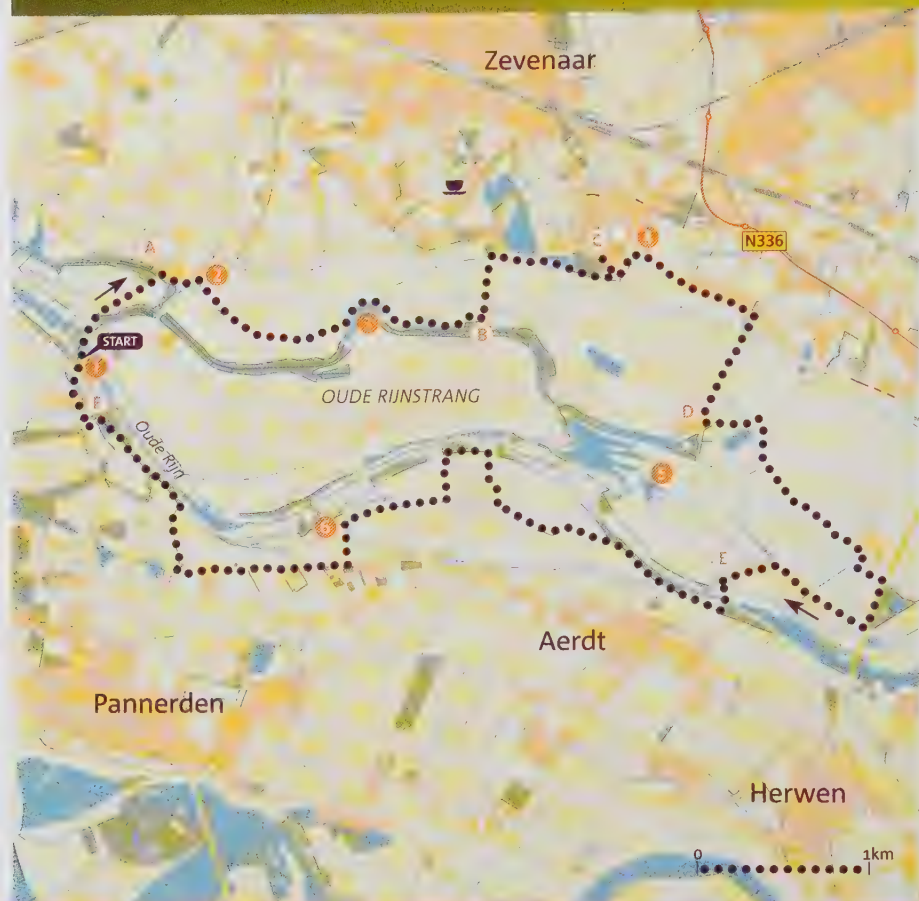
② De hoge kade die u volgt, zijn de **oeverwallen** van de Oude Rijnstrangen. Deze zijn door de jaren gevormd. Eeuwen geleden kon de Rijn nog vrij meanderen en was hoogwater anders dan wij tegenwoordig kennen. De watermassa werd over een groter gebied verspreid. Door het smelten van de sneeuw in Zwitserland, Oostenrijk en Duitsland kreeg de Rijn veel water te verwerken. Het hoge water bulkte door de rivier heen en nam zand, grind en klei met zich mee. Dit materiaal zette zich weer af in de buitenbochten van de rivier. Zo ontstonden de oeverwallen. Sinds 1959 stromen de Oude Rijnstrangen niet meer actief mee met de Rijn.

③ Op dit punt ziet u een buitenbocht van een **Oude Rijnstrang**. De strang ligt dicht tegen de oeverwal aan. In het verleden heeft de rivier zich flink afgezet in deze buitenbocht. De strang waarop u uitkijkt, is diep uitgesleten. Dit biedt voor sommige moerasvogels weer nieuwe kansen. De zwarte stern is een vogel die hier graag broedt en is vanaf ongeveer mei tot en met augustus op dit punt te bewonderen. De zwarte stern broedt van oorsprong op de krabbenscheer. Omdat in dit gedeelte van de Oude Rijnstrangen de plant niet groeit, zijn ter vervanging vlotjes in het water gelegd

die kunnen fungeren als nesten. Soms broeden zwarte sterns zelfs op

Strangen of hanken

Een strang of een hank is een nevengeul van een rivier in een uiterwaard. Een strang speelt een belangrijke rol bij het bergen van water bij hoog water. De meeste huidige strangen waren in de middeleeuwen de hoofdgeul van de rivier. Nu zijn ze veelal halfdichtgeslibd maar tonen wel de vroegere loop.

Afstand

15 km, ca. 4 uur

Startpunt

Parkeerplaats Berghoofdse
Veer

Parkeren

Parkeerplaats Berghoofdse
Veer
bij Berghoofdseweg 5
6911 KM Pannerden

Bewegwijzering

Beschreven

Openbaar vervoer

Vanaf Arriva-station Zevenaar: neem Buurtbus 560 naar Pannerden. Bushalte Hogeweg, loop terug over de Hogeweg, vervolgens Berghoofdseweg in (18 min).

Honden

Niet toegestaan

Bijzonderheden

Trek voor de route waterdichte wandelschoenen aan

natuurlijke nestjes: een omgevallen rietpol kan dan al voldoende zijn.

4 Het **kerkje van Oud-Zevenaar** ligt net achter de winterdijk. Toen de Oude Rijnstrangen nog met de Rijn mee stroomden, traden ze met hoogwater buiten hun oevers. De winterdijken vormden de bescherming tegen dit hoge water. Zelfs binnendijs kregen de kerken in het rivierengebied een veilig plekje.

5 Als u van het zanderige pad afkomt, ziet u graafmachines en vrachtauto's. Op dit gedeelte worden de oude rivierlopen weer hersteld en wordt er een nieuw **rietmoeras** aangelegd. Dit grote herstelproject lijkt nu al zijn

vruchten af te werpen. In een paar jaar kwamen zeldzame rietmoerasvogel als woudaapjes, roerdompen en grote karekieten weer terug in de Oude Rijnstrangen.

6 Langs de akkerrand ziet u een **zachthouthooibos**. Dit bos met wilgen en populieren is kenmerkend voor het rivierenlandschap. Maar als u iets verder door het bos kijkt, richting het rietmoeras, ziet u ook kleiner wilgenstruweel. Deze kleine wilgenstruwelen zijn perfecte locaties voor ijsvogels en blauwborsten; zij houden van iets ruiger terrein. De bever houdt deze wilgenstruwelen klein: met zijn grote knaagtanden snoeit hij de struwelen en gebruikt de takken voor de bouw van zijn burchten.

Routebeschrijving

De route begint bij de parkeerplaats bij de 'Berg-hoofdse Veer' Loop vanaf de parkeerplaats langs de houten poort richting de trekpont 'Berghoofdse Veer'.

A Vervolg, na het veer, het pad en sla, bij de houten poort, rechtsaf het fietspad op. Bij de dijk blijft u het fietspad volgen. Daar waar het fietspad over de weg gaat, volg de autoweg tot het gemaal 'Rosandse Polder'. Vanaf de dijk, sla bij het bord 'Gemaal Rosandse Polder' rechtsaf. Ga door het klaphek. Let op: hier kan vee lopen. Houd voldoende afstand en loop het vee rustig voorbij. Blijf de hoge kade volgen.

Een ijsvogel is een echte viseter en leeft het liefste bij stromend water

B Volg het pad, door het klaphek, tot aan de asfaltweg. Ga hier linksaf richting de dijk en sla net voor de dijk rechtsaf het struipad op. Op dit stuk ziet u regelmatig picknickbanken.

Wilt u iets eten, loop dan de dijk op en volg de bordjes 'De Panoven'.

C Aan het einde van het struipad ziet u de kerk van Oud-Zevenaar. Ga links over het zanderige pad de dijk op. Bovenaan de dijk direct weer rechts over het wandelpad dat om het kerkje heen loopt. Sla op de winterdijk

rechtsaf en volg deze dijk. Ga verderop rechts weer de dijk af en volg het zanderige pad.

D Ga bij het woonhuis linksaf en loop weer richting de dijk. Op de dijk weer rechtsaf; deze volgen tot aan de provinciale weg (N811). Ga bij de provinciale weg rechts en vervolgens weer rechtsaf het zandpad op. Sla linksaf het weiland in richting het 'Trekpuntje van Aerdt'.

E Neem het trekpuntje naar de overkant en vervolg de route op het zandpad. Ga boven op de oeverwal rechtsaf over het overstapje. Blijf de

hoge oeverwal volgen, via verschillende overstapjes. Aan het einde van het pad weer bij de dijk rechtsaf. Volg de dijk. Sla bij het gemaal rechtsaf het schouwpad op en blijft dit langs de sloot volgen. Ga aan het einde van dit pad linksaf langs de akker.

F Het pad komt uit bij de *Berghoofdse Weg*. Ga rechtsaf en u bent weer bij de parkeerplaats van het beginpunt.

Het rietmoeras trekt zeldzame vogels aan

Horeca

De Panoven

Panovenweg 18

Zevenaar

0316 52 35 20

www.panoven.com

Open mei-okt. di-zo,
vanaf 10 uur, nov.-apr.
di-zo vanaf 11 uur.

't Thee Eiland

Hoogeweg 36

6911 KS

Pannerden

0251 75 70 10

De openingstijden variëren;
bel van tevoren.

Overnachten

De Panoven

Panovenweg 18

Zevenaar

0316 52 35 20

www.panoven.com

14

Gelderse Poort

Schilderachtig rivierenland

De weidse wolkenluchten, uiterwaarden en dijken maken de Ooijpolder tot een schilderachtig rivierenland. De polder ligt vrijwel direct naast de Waalbrug. Altijd beweegt er iets, boten op de Waal tuffen traag voorbij. Grote groepen vogels vliegen over of zwemmen rond op de plassen. En door dit landschap slingert de smalle winterdijk als verkeersader. Binnendijs liggen de Groenlanden, een ruig gebied vol struikgewas en met riet omzoomde kleiputten. Alle konikpaarden en gallowayrunderen trekken hierheen als ze uit de uiterwaarden weg moeten tijdens periodes van hoogwater. Ze lopen vrij door het hele gebied.

Natuur rondom Nijmegen

Het Natuurmuseum Nijmegen, aan de voet van de Waalbrug gelegen, biedt veel informatie over de rond Nijmegen gelegen natuurgebieden (Gerard Noodtstraat 121, 6511 ST Nijmegen, 024 329 70 70, www.natuurmuseum.nl). Maandag gesloten, di t/m vr 10-17 uur, za & zo 13-17 uur. Gesloten: 1 jan., 1e Paasdag, Vierdaagse vrijdag, 1e Kerstdag). Bij het museum zal ook het nieuwe informatiecentrum van Staatsbosbeheer worden gevestigd.

De binnendijkse Groenlanden

❶ Door het hek bereikt u de oeverwal van de rivier, die iets hoger ligt dan de graslanden. U loopt nu langs de **Ooijpolder**, die toegankelijk is voor de wandelaar. Grote

groepen vogels vliegen over of zwemmen rond op de plassen. Binnendijks liggen de Groenlanden, een ruig gebied vol struikgewas en met riet omzoomde klei-

putten. Alle konikpaarden en gallowayrunderen trekken hierheen als ze uit de uiterwaarden weg moeten tijdens periodes van hoogwater. Ze lopen vrij door het hele

Afstand
12 km, ca. 3,5 uur.

Startpunt
Museum Het Valkhof
Kelfkensbos 59
6511 TB Nijmegen

Parkeren
Ondergrondse parkeer-
garage (betaald) bij het
museum (6511 TB).

Bewegwijzering
Beschreven

Openbaar vervoer
Treinstation Nijmegen, te
voet naar de Waalkade. Of
met buslijn 31, 32 of 33 tot
halte museum het Valkhof.

Honden
Aangelijnd welkom

Bijzonderheden
Trek voor deze route water-

dichte wandelschoenen aan.
Als een deel van de wandel-
route onder water staat,
kunt u vanaf het Hollandsch
Duitsch Gemaal steeds de
Ooijse Bandijk volgen tot de
Langstraat. Ga daar rechtsaf,
volg het pad over de Defensie-
dijk langs de uitkijktoren tot u
weer op de geasfalteerde dijk
uitkomt: rechtsaf. Bij T-split-
sing linksaf en eerste rechtsaf,
Spruitenkamp. Volg dan de
routebeschrijving vanaf ⑤.

De Gelderse Poort

In herfst en winter komen hoge waterstanden voor. De Gelderse Poort kan als breed overstromingsgebied een massa water opnemen om overlast elders te voorkomen. Bijna alle uiterwaarden in de Gelderse Poort zijn binnen nu en 2015 één aaneengesloten stuk rivier-natuur. Dat veranderingsproces, van landbouwgrond naar natuurgebied, is zo'n vijftien jaar geleden in gang gezet. De rivier vormt nu weer het landschap, het water kolkt elk jaar wel eens over de oeverwal naar binnen, geulen slijpend of zand- en grindbanken opwerpend.

gebied. Als wandelaar hoeft je niet bang voor ze te zijn. Rustig langs de dieren lopen en genoeg afstand houden, zorgt dat de grazers niet opschrikken.

② De Defensiedijk is onderdeel van de voormalige IJssellinie. Deze IJssellinie is

rond 1950, tijdens de eerste jaren van de Koude Oorlog, de geheime **defensielinie** van het Westen geweest. Betonnen **bunkerachtige bouwsels** zijn hier en daar te zien. Verderop biedt de nieuwe uitkijktoren een mooi uitzicht over de Groenlanden.

③ Bij een grote plas aangekomen, de **Bisonbaai**, ziet u veel grazers. Er zijn in deze kuddes bijna net zo veel stieren en hengsten als koeien en merries, de natuurlijke geslachtsverhouding. Het beheer over al het vee berust niet bij Staatsbosbeheer, maar bij FREE Nature.

④ De **Spruitenkamp** is een slingerend dijkje door een van de schilderachtigste plekken van de Ooij. U treft daar een aparte doorlaat aan in de dijk, het zogeheten bruggat. Ooit werd de dijk hier doorsneden door een spoor waarover treintjes klei vervoerden naar steenfabriek De Ooij. Nu is het een onderdoorgang voor vee. De waterplassen en verdiepte weilanden die u van hieruit

Gallowayrunderen kunnen hier vrij rondlopen

Gezin in ganzenpas en stoere pubergroepjes

De vogels, de runderen en de paarden vluchten niet meteen weg als ze rustig gepasseerd worden. Als u goed kijkt, kunt u de verschillende sociale structuren herkennen. Bij de ganzen loopt het gehele gezin in ganzenpas, met een oudervogel voor en een achter, de jongen ertussenin. Bij de konikpaarden ziet u verschillende merries met een volwassen hengst en afzonderlijke pubergroepjes. De gallowayrunderen hebben meestal een oudere koe als leidster.

kunt zien, zijn voormalige kleiputten.

5 De bouwwerken op de terpachtige bult, de duiventoren en de gebouwen ernaast met een mooie bakstenen poort, zijn onderdelen van het Kasteelsche Hof. Tot 1795 heeft hier **Kasteel Ooij** gestaan, dat is verwoest door de Franse troepen. Iets verderop ligt het voormalig Nederlands-hervormde kerkje met woonhuis, waarin nu een bedrijf is gevestigd.

6 Het **transformatorhuisje** uit 1926 is ter bescherming tegen hoogwater op een poort gebouwd. Het diende om de machines in de NV Steenfabriek v/h R. Janssen van krachtstroom te voorzien.

7 Aan het einde van de Hezelstraat ligt een groepje kleine arbeiderswoningen die vroeger eigendom waren van de steenfabriek, het gehucht **Tiengeboden**.

Routebeschrijving

De ingang van Museum Valkhof is de start van de route. Loop langs de ingang de trap af en ga onderaan rechts. Loop naar de voet van de Waalbrug en ga via de oprit onder de brug door, eerst **Waalgade**, verderop **Ubbergeweg**.

A Bij het Hollandsch Duitsch Gemaal uit 1933 gaat u linksaf, de **Ooijsedijk** op. Vlak voor het grote witte vakwerkhuis linksaf, **Ooijse Sluispad**. Door het hek de oeverwal van de rivier op.

B Ga na anderhalve kilometer bij het klaphek rechtsaf en bij een asfaltweg linksaf. Neem na ongeveer honderd meter de afslag rechts, aangeduid met een bordje 'fietsroute'. De route loopt over de **Vlietberg**, een stukje hoger gelegen grond met wat huizen en een steenfabriek met hoge schoorsteen. Blijf de bordjes 'fietsroute' volgen, dan komt

u na de steenfabriek via de **Zwarteweg** weer uit op de **Ooijse Bandijk**. Steek deze dijk met asfaltweg gewoon over: recht door, **Langstraat**. Loop over de verkeerssluis met veerooster en klaphekje, klim links tussen struiken door het dijktaf op en vervolg de route evenwijdig aan de **Langstraat** over de brede **Defensiedijk**.

C Steek de kruising, wederom de **Ooijse Bandijk**, met een asfaltweg, over en loop recht door. Volg de landtong tussen enkele kleiputten tot de Bisonbaai.

D Sla linksaf voor de complete route langs de (linker)oever van de baai. Loop daarbij evenwijdig aan de oever van de Waal. Het loont de moeite om even door te steken naar de rivier om te zien wat het

Kleiputten

Rivierklei wordt meestal gewonnen door in de uiterwaarden de bovenlaag af te graven. Een kleiput is een uitgraving in het land. Kleiputten liggen meestal in de buurt van een steenfabriek omdat daar de klei wordt gebakken tot bakstenen en dakpannen.

Zicht op de Waalbrug en Nijmegen

hoogwater doet met zand en grind, hoe een oeverwal wordt gevormd. Aan het eind van de Bisonbaai bij de dijk bij een klaphekje rechtsaf de *Erlecomse Dam* op.

U kunt ook linksaf om iets te eten of drinken bij Oortjeshekken, het bekende huiskamercafé van de Ooij.

(E) Volg de dijk verder en ga links over de *Spruitenkamp*. Bij de T-splitsing rechtsaf *Hezelstraat*. Ga bij de kruising rechtdoor. Rechts van

u ligt natuurreservaat de Groenlanden, links ligt een open weidegebied waar in de winter groepen ganzen grazen. Volg deze rustige weg tot de *Ooijse Bandijk*.

(F) Ga de dijk op, linksaf en blijf deze dijk helemaal volgen. Onderweg hebt u een prachtig zicht over de Oude Waal, een vogelrijke plas, en natuurlijk ook het silhouet van Nijmegen op de achtergrond met de Valkhofburcht tegen de stuwwal. Bij het gemaal, sla rechtsaf en on-

der de brug door terug naar de parkeerplaats.

Horeca

**Hotel-restaurant
huiskamercafé
Oortjeshekken
Erlecomsedam 4**

6576 JW Ooij

024 663 12 88

www.oortjeshekken.nl

Open mei-okt. dag., nov.-

apr. wo-to 08.30-23 uur.

15

De Biesbosch

Verloren in de Groene Jungle

Wie de Biesbosch invaart, laat alle drukte ver achter zich. Het gebied verandert met de seizoenen en elk jaargetijde heerst er een andere sfeer. Aan het einde van de zomer geven velden van sappige reuzenbalsemien met hun grote roze leeuwenbekachtige bloemen kleur aan de oevers en eilanden. Als de glimmend groene vruchtjes rijp genoeg zijn, exploderen ze bij aanraking en slingeren hun zaden meters ver weg. Vogels roepen verborgen in de groene ruigte. Soms zie je een ijsvogel langs schieten, die hier zijn vissstekjes voor het uitkiezen heeft.

❶ Aan de rechteroever verschijnt achter de rietkraag een dijk. Hierachter ligt de **Otterpolder**, een kleine polder waarin meestal alleen wat schapen grazen.

❷ Aan uw linkerhand ligt de **Zalmvisserij**: het huis dat op een terp aan de linkeroever ligt, net voor de Ottersluis. Van hieruit werd tot halverwege de vorige eeuw nog commerciële zalmvisserij bedreven op de Nieuwe Merwede. Onder de nok van het dak is het gevelteken van twee ineengevlochten zalmen te zien.

❸ De **Mariapolder** is enkele jaren geleden opengesteld voor het getij. Vloed zet de hele polder blank en bij eb blijft een moeras over. Vanuit de vogelhut kijkt u uit over ondiep water en droogval-

Sint-Elisabethsvloed

De Biesbosch ontstond na de rampzalige Sint-Elisabethsvloed in 1421. In de eeuwen daarna doorsneden de vlechtende rivierarmen van Rijn en Maas het gebied. De Hollandse Biesbosch vormt de noordwestpunt van het Nationaal Park en ligt tussen twee takken van de Merwede. Het gebied bestaat uit enkele eilanden, die grotendeels begroeid zijn met wilgenvloedbos, ofwel doorgeschoten wilgengriend. De eilanden worden omgeven door wat bredere rivierarmen, waarover ook gemotoriseerde vaart is toegestaan.

lend slik met steltlopers en eendensoorten, en soms met de grote zilvereiger of visarend.

❹ Langs de oevers bestaat de kans dat u beversporen ziet. De eerste **bevers** zijn in 1988 uitgezet; sinds die tijd gaat het goed met ze. In totaal zijn er in de Biesbosch en omstreken zestig à zeventig burchten, waarin honderdvijftig tot tweehon-

derd dieren huizen. Maar het blijven schemerdieren, die je niet zomaar tegenkomt. Ook de burchten zie je 's zomers niet gemakkelijk; ze liggen vaak onder de overhangende takken van de Duitse dot, een lage wilgensoort die hier veel langs de oevers staat. De bevers maken het dak van de burcht lekdicht met klei en takken. Je ziet de geulen waardoor ze de klei naar boven slepen. De ingang van

De bever gedijt in de Biesbosch

Afstand

6 km, ca. 2 uur

Startpunt

Biesboschcentrum

Parkeren

Biesboschcentrum
Baanhoekweg 53
3313 LP Dordrecht

Bewegwijzering

Deels beschreven, deels
gemarkeerd.

Openbaar vervoer

NS-station Dordrecht. Bus 801, De Biesbus, die naar het Biesboschcentrum rijdt. Vanaf de Merwedekade aan de noordrand van Dordrecht en vanaf Sliepdrecht is er elk uur een Waterbus naar de halte Hollandse Biesbosch.

Bijzonderheden

Kano's, roeiboten en fluisterboten kunnen gehuurd worden bij het Biesbosch-

centrum. Let op: vooraf telefonisch reserveren (078 630 53 53) en informeer dan ook naar de getijden. Er zijn ook zwemvesten te huur. Voor tarieven, zie www.actiefindebiesbosch.nl. Geopend: op di t/m zo van 10-17 uur; in mei, juni en tijdens schoolvakanties ook op maandag van 10-17 uur; in juli en augustus van 9-18 uur.

Manden worden nog steeds gevlochten van wilgentakken

de burcht bevindt zich onder water.

☞ De wirwar van kreekjes waar de natuurlijk zo veel mogelijk zijn gang wordt gelaten, wordt de **Groene Jungle** genoemd. U vaart tussen meer dan manshoge brandnetelvelden, groot heksenkruid, kattenstaart, springzaad en wilgenroosje. Maar vooral de enorme reuzenbalsemien zorgt voor een ware jungle-ervaring. Veel omgevallen stammen zijn toch opgeruimd omdat de kreekjes anders helemaal niet meer te bevaren zouden zijn. Langs de oevers zijn verschillende elementen van de voorbije griendcultuur te zien.

🍷 **Wilgengrienden** zijn kunstmatige stukjes land waarop vaak al eeuwenlang wilgen worden geteeld ten behoeve van bijvoorbeeld het vlechten van manden. Veel wildengrienden zijn sinds de

Tweede Wereldoorlog niet meer in gebruik en verwilderd. De wilgengrienden waar u nu langsvaart, worden regelmatig gehakt en in stand gehouden. Zo is goed het verschil te zien met de grienden die niet

Eb en vloed

Het verschil tussen eb en vloed in de Biesbosch bedroeg vroeger wel twee meter. Aan dit tijverschil kwam echter een einde in 1970, toen het Haringvliet werd gesloten. De Hollandse Biesbosch heeft nog wel een goed merkbaar verschil tussen eb en vloed: gemiddeld 70 centimeter. Dat komt door de open verbinding met de zee via de Nieuwe Waterweg. Niet dat het zoute water zo ver komt, maar wel is het hier tweemaal per etmaal hoog en laag water. Bij eb vallen de smalste kreekjes soms zo ver droog dat je er niet meer kunt kanoën.

meer worden bijgehouden, zoals in de Groene Jungle, en die op instorten staan.

Routebeschrijving

Ⓐ Sla, vanuit de haven naast het Biesboschcentrum, linksaf het *Moldiep* op. Afhankelijk van het tij heeft u nu de stroming mee (opkomend tij) of tegen (afgaand tij). Blijf doorgaan tot de T-splitsing en sla hier rechtsaf de brede *Kikvorschkil* op.

Ⓑ In de kreek *Kikvorschkil* liggen kleine eilanden (rechts voorbijvaren) met riet en wilgen. Soms is er tamelijk druk vaarverkeer, pas dan op voor

grotere boten. Blijf het brede water volgen tot u rechts een prachtige boerderij, een van de laatste in de Biesbosch, passeert. Volg hier het water in de bocht naar rechts.

Ⓒ Vaar nu het brede *Wantij* op tot de eerste kreek aan de rechterhand. (Let op: afhankelijk van het tij is deze niet altijd bevaarbaar. Volg bij te lage waterstanden het *Wantij*.) Vaar deze kreek in en sla na 150 meter linksaf. Langs rietkragen en wilgen komt u uit bij de aanlegplaats van de vogelkijkhut van de Mariapolder. Volg de kreek het brede water, het *Wantij*.

Ⓓ Volg het *Wantij* en sla de tweede afslag rechts. (Let op: hier aanhaken bij Route 1, zoals aangegeven op het kaartje van de bootverhuur. Mocht het water te laag staan, dan kunt u altijd een alternatieve route vinden op dit kaartje.) Ga hier de Groene Jungle binnen. Passeer een stenen griendwerkerskeet. Sla bij de bocht linksaf, nu langs een houten griendwerkerskeet. Daarna rechtdoor tot de T-splitsing. Ga hier rechts; vlak daarna bij de splitsing opnieuw rechts.

Ⓔ Vaar in deze richting verder en ga onder de hoge voetgangersbrug door. Blijf de kronkelige kreek volgen, langs wilgengrienden. De route voert naar het *Moldiep*, tegenover de haven van het Biesboschcentrum.

Soortenrijke slootkanten

Horeca

Biestro

Baanhoekweg 53

3313 LP Dordrecht

078 630 53 64

www.merwelanden.nl

Geopend: op di t/m zo van 10-17 uur; in mei, juni en tijdens schoolvakanties ook op ma van 10-17 uur; in juli en aug. van 9-18 uur.

Boswachter Thomas van der Es

*'Geruisloos peddelend door de
smalste kreen, bukkend onder
lage takken door, beleef je de
natuur vanaf de waterspiegel.'*

De Biesbosch

16

Eén met het water

Als u zich geruisloos voortbeweegt op het water, zult u veel diersoorten opmerken die de Biesbosch als woon- of jachtgebied hebben gekozen. Luister naar de prachtige zang van de nachtegaal en zie hoe een ijsvogel pijlsnel het water induikt om een visje te vangen. Hoog in de lucht houden roofvogels als de kiekendief, havik, slechtvalk en buizerd u met hun scherpe ogen nauwlettend in de gaten. Hebt u geluk, dan ziet u op de bredere stukken een visarend die in volle vlucht met zijn scherpe klauwen een vis uit het water pakt.

① Aan het einde van de Tweede Wereldoorlog was de Biesbosch de scheidslijn tussen het bevrijde Zuid-Nederland en het nog bezette noorden. Het gebied werd gebruikt door Duitsers om naar Noord-Nederland te komen en door joden en gestrande piloten om naar Zuid-Nederland te vluchten. Deze verbinding werd verzorgd door line-crossers. Daarbij werd regelmatig het bruggetje over de **Sloot van Sint-Jan** gepasseerd.

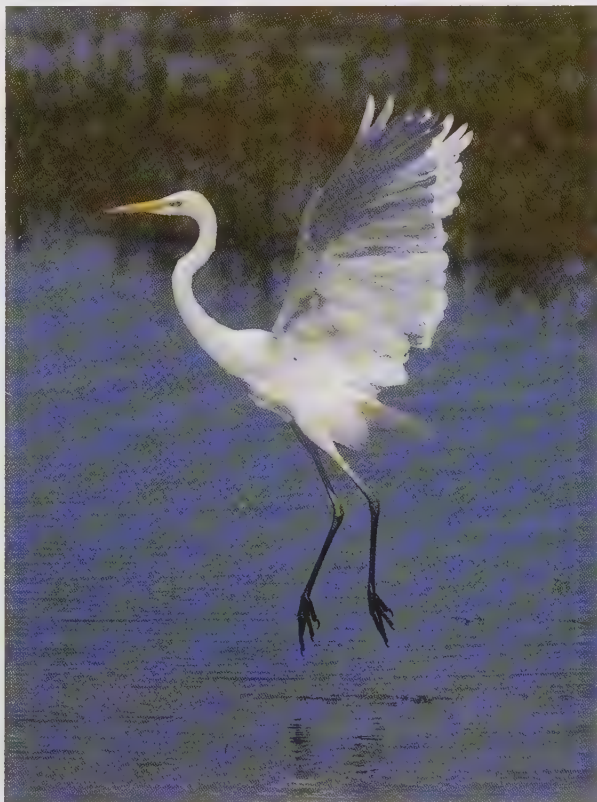
Beverburchten

U merkt het waarschijnlijk niet tijdens het kanoën, maar de Biesbosch kent eb en vloed. Ondanks deze invloed van de zee is het water zoet. In dit water is in de jaren tachtig de bever opnieuw uitgezet. Dit grote knaagdier voelt zich inmiddels helemaal thuis in dit gebied waar land en water elkaar op zo veel plaatsen ontmoeten. Vanuit de kano kunt u de afgeknaagde boomtakken en beverburchten goed zien. Vooral in de avonduren heeft u kans de bevers zelf aan het werk te zien.

Schoon water voor Rotterdam

De kanoroute loopt om spaarbekken De Gijster heen.

De Gijster ② speelt een belangrijke rol in de drinkwatervoorziening in de regio: in dit bekken bezinkt het water. Vervolgens wordt het water iets noordwestelijk gepompt naar spaarbekken Honderd en Dertig waar aan het bezonken water zuurstof wordt toegevoegd. Daarna wordt het water naar de Petrusplaat gebracht waar de kwaliteit wordt getest, door vissen zoals forellen. Vissen zwemmen namelijk altijd tegen de stroom in. In de Petrusplaat is een raster geplaatst met sensoren. Als vissen hier tegenaan zwemmen, redden ze het niet om tegen de stroom in te gaan en is het water niet schoon genoeg. Ook in de watervoorziening speelt de natuur van de Biesbosch een steeds grotere rol!

De zeldzame witte reiger

Afstand

11 km, ca 4 uur

Startpunt

Jachthaven Vissershong

Parkeren

Jachthaven Vissershong
Vissershong 2
4273 PE Hank
0162 40 24 50
www.vissershong.nl

Bewegwijzering

Gemarkeerd met groene paaltjes

Openbaar vervoer

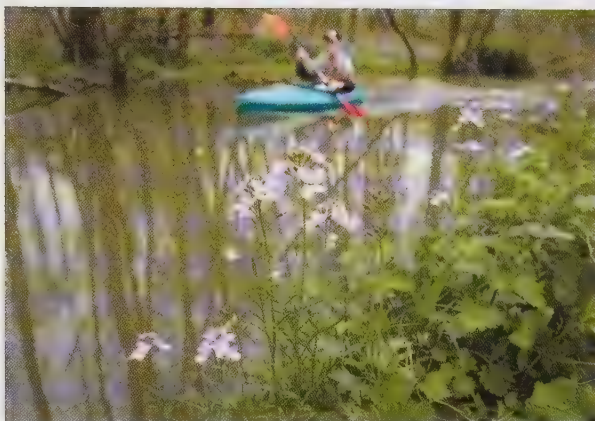
NS-station Utrecht, neem vanaf Busstation West Veolia-bus 400, Brabantliner, richting Oosterhout. Stap uit bij Bushalte Rijksweg A27 en loop door Hank, via de Nathalsweg en de Oranje-polderweg naar Jachthaven Visserhand (12 min).

Bijzonderheden

Vanwege de drukke scheepvaart op de brede Amer wordt afgeraden de haven van Drimmelen bij het Biesbosch Informatiecentrum als startpunt te gebruiken. U kunt uw kanotocht beter beginnen in Hank bij Jachthaven Vissershong (zie Startpunt). Hier kunt u ook kano's huren. Open ma-zo 9-18 uur.

De grienden

Op een aantal plaatsen in de Biesbosch kunt u heerlijk wandelen. Zet voet aan wal en stap in het verleden. Op veel plaatsen zijn namelijk sporen terug te vinden uit de tijd dat griendwerkers, vaak onder erbarmelijke omstandigheden, de kost verdienden. Zij kapten en verkochten wilgentakken. 's Avonds gingen zij niet naar huis, maar sliepen in zelfgebouwde hutjes en keten om de ochtend erop weer hard aan het werk te gaan. De dichtgegroeide wilgenbossen waarin u wandelt, zijn tegenwoordig een woonplaats voor veel insecten, vogels en andere dieren. Als u goed oplet, hoort of ziet u wellicht de grote bonte specht of de wielewaal. Ook bestaat de kans dat u plotseling oog in oog staat met een vos of een ree.

In stilte van de natuur genieten

③ **Middelveld** is een rietlandpolder aan de noordoostkant van spaarbekken De Gijster. Er broeden vele soorten rietvogels zoals de bruine kiekendief, snor, blauwborst en jaarlijks de buidelmee. Met een kano vaar je geluidloos door de kreken en is er een waar vogelconcert te horen.

④ De **Zuiderklip** is in 2009 opgeleverd aan Staatsbosbeheer. Het voormalig bouwland in deze polder is omgevormd tot nieuwe Biesboschnatuur. De gegraven stroomgeulen bieden een extra afvoer voor de rivier de Maas die aan de zuidkant van de Biesbosch loopt. Het gebied is een waar vogelparadijs met grote aantallen watervogels zoals grote zilverreigers, lepelaars en zeearenden.

Routebeschrijving

De Gijsterroute leidt om het spaarbekken De Gijster en is bewegwijzerd met groene ronde bordjes.

Horeca

Café-Restaurant

Vissershang

Vissershang 2

4273 PE Hank

0162 40 24 50

www.vissershang.nl

Open ma-di en do-vr
vanaf 14 uur, za-zo vanaf
10 uur.

Overnachten

In Hank zijn geen hotels of B&B's maar in de buurt in Dussen, Drimmelen en Dordrecht zijn diverse overnachtingsmogelijkheden.

Boswachter José Bosboom

*'De Peelhorst is in de loop
der eeuwen geleidelijk wel
10 tot 15 meter omhoog
gekomen.'*

Maashorst

17 Grazers en urnen

Slabroek bestaat sinds 1200 en heeft nog veel van het oorspronkelijk akkerdorp behouden. De beek en de (beemden) graslanden zijn nog aanwezig. En ook de Slabroekse heide, waar de heideplaggen voor de potstal werden gestoken en waar men de schapen liet grazen, is er nog steeds. Nu lopen er Schotse hooglanders, Drentse heideschapen en moeflons en IJslandse paarden over het uitgestrekte begrazingsgebied. De archeologische site, het urnenveld van Slabroek, zijn de sporen van de vroege bewoning van dit gebied.

① Het **vierlandenpunt** ligt in het hart van de Maashorst op het kruispunt naar de vier omringende gemeenten Uden-Oss-Landerd-Bernheze. Deze oase van rust biedt een prachtig zicht over het begrazingsgebied. Zo hier en daar ziet u kleinschalige plekken die beplant zijn met meidoornstruiken of zijn afgegraven, allemaal ten behoeve van de grauwe klauwier. Een wel zeer bijzondere vogel die prooien vangt en deze spietst op doornstruiken, als een soort voorraadkast, om die later op te eten.

② De **Brobbelbies** was vroeger een moerasgebied. In dit deel van het terrein hebben de Schotse hooglanders die hier lopen soms kalveren. Het is niet handig om tussen de kalfjes en hun moeders door te lopen, net als mensen beschermen zij ook hun kinderen. In dit open gebied zijn in het najaar veel trekvogels te zien: honderden ooievaars, grote groepen buizerds, spectaculair om te zien. Er is dan ook een vogeltrekpost, waar de vogelaars zich verdringen om alle vogels te tellen en benoemen.

③ Dit is een strategische plek voor een **imker**: de heide is op korte afstand vliegen voor de bijen. De mensen hier op de Maashorst waren zo arm als kerkratten, dus

overal waar geld mee te verdienen was, was meegenomen, zo ook honing winnen.

④ Het bos is hier flink aangepakt: er zijn grote **open plekken** gemaakt en veel bomen zijn geroid. Het bos was dichtgegroeid met weinig planten op de bodem. Nu is het open met veel planten en insecten die daarvan profiteren. Zij zijn weer voedsel voor de vele vogels die op de Maashorst voorkomen.

⑤ In dit open weidegebied lopen alleen **Schotse hooglanderossen**, gecasteerde mannelijke dieren. Zij zijn verantwoordelijk voor het open heidegebied. De houtachtige bomen en struiken worden door hun opgevreten. Als zij er niet zouden zijn, zouden er dennen en berkenbossen opkomen en zou de paarse heide verdwijnen. Het mooie open vergezicht over de grote grazers doet wat buitenlands aan.

⑥ Op de Kanonsberg zijn in 2013 drie jonge **raven** geboren en uitgevlogen. Dit was voor het eerst in meer dan 90 jaar in Noord-Brabant. Kennelijk biedt de Maashorst rijke kansen aan typische aaseters als raven. Hebt u eenmaal het geluid van een raaf gehoord, dan vergeet u

Specifiek graasgedrag

Alle grazers hebben met hun specifiek vreetgedrag een bepaalde rol bij het kort houden van de graslanden en het verwijderen van jonge bomen en struiken. Schapen zijn net grasmaaiers, zij gaan heen en weer, Schotse hooglanders vreten jonge bomen en struiken weg waardoor de heide open blijft, de IJslandse paarden vreten weer ruwer gras dat paarden en schapen laten staan.

het nooit meer. Nog een bijzondere vogel is de nachtzwaluw, een bodembroeder die op de heide broedt.

⑦ Het voormalig MOB (geheim Militair complex uit de tijd van de Koude Oorlog) is grotendeels teruggegeven aan de natuur: de meeste gebouwen zijn gesloopt en de ondergrond is weer natuurlijk. Omdat sommige gebouwen werden gebruikt door **vleermuizen** is een van de bunkers behouden en speciaal voor hen ingericht als winterverblijf. Staatsbos-beheer heeft hier, samen met Natuurmonumenten, een kantoor.

Afstand

13 km, ca. 3,5 uur

Startpunt

Natuurcentrum
De Maashorst

Parkeren

Natuurcentrum
De Maashorst
Erenakkerstraat 5
5388 SZ Nistelrode
0412 61 19 45

Bewegwijzering

Deels beschreven, deels
gemarkeerd met blauwe
en gele paaltjes

Openbaar vervoer

Slabroek is niet goed bereik-
baar met openbaar vervoer

Honden

Aangelijnd toegestaan

Bijzonderheden

In het gebied lopen nogal
wat grazers rond. Als ze met
rust worden gelaten, dat
wil zeggen op een gepaste
afstand gepasseerd worden,
zullen zij hooguit even op-
kijken bij het vreten.

Honing uit de Maashorst

8 Bij de aanleg van nieuwe snelwegen of uitbreidingen rond natuurgebieden wordt in de plannen ook rekening gehouden met de aanleg van ecoducten. Zo ook bij de A50. Over de snelweg is een **ecoduct** naar Herperduin gekomen en over de provinciale weg de N324 is een ecoduct gebouwd om de Maashorst met het tussenliggende gebied, de aanloop naar Herperduin te verbinden. Hierdoor is permanente uitwisseling voor alle dieren mogelijk: lopend, kruipend of vliegend. Vaak wordt er niet aan gedacht, maar ook voor vliegende dieren zijn wegen barrières. De voorbijrazende auto's hebben een aanzuigende werking en

zelfs voor vogels is het vaak moeilijk om al die auto's te ontwijken. Ook zij maken graag gebruik van zo'n groene route.

9 De M-bank is een reuzenbank in de vorm van een M (van de Maashorst). Deze

bank is gemaakt door de medewerkers van Staatsbosbeheer. Het is met recht een picknickbank waar je met wel 40 mensen tegelijk aan kunt zitten.

In het naastgelegen bosgebied vindt u veel **bosbessen**. Bosbessen bevatten antioxi-

Urnenveld

Al duizenden jaren is er bewoning geweest op de Maashorst. In 1923 werd een urnenveld gevonden uit de periode 1600 voor Christus. Bij de reconstructie in 2010 werden nog meer graven gevonden met grafresten en urnen en een inhumatiegraf uit de ijzertijd, voorzien van rijke grafgiftten. Dit urnenveld is het enige in Nederland dat in zijn geheel is gereconstrueerd. Ook is dwars over het urnenveld een landweer zichtbaar. Deze markeerde tussen 1300 en 1800 de grens tussen het Hertogdom Brabant en het Vrije Land van Ravenstein.

danten. Jammer dat je bij het plukken wel goed moet oppassen om geen teken mee te verzamelen. Gewoon goed controleren, of je niet zo'n klein bloedzuigertje hebt opgepikt. Zo ja: snel weghalen.

Routebeschrijving

U start bij Natuurcentrum De Maashorst, gevestigd in een monumentale boerderij in het akkerdorp Slabroek. Het Natuurcentrum is het informatiecentrum van De Maashorst. Sla linksaf de Hoogslabroekseweg in, dit wordt later de Heideweg. Aan het einde van de Heideweg links richting het vierlandenpunt.

Ⓐ Ga bij de kruising vierlandenpunt linksaf, de Brobbelbieweg in die overgaat in de Zeelandseweg.

Ⓑ Aan het einde van de Zeelandseweg, sla rechtsaf. Volg vanaf de parkeerplaats de blauwe route.

Ⓒ Volg vanaf de Kanonsberg (rechts) de gele route.

Ⓓ Ga aan het einde van de gele route, rechtsaf de blauwe route in. Verlaat, bij de imker, de blauwe route, en sla rechtsaf de Slabroekseweg in.

Ⓔ Ga bij de eerste kruising rechts, naar het urnenveld.

Loop weer terug naar de Slabroekseweg en sla rechtsaf naar het Natuurcentrum Maashorst.

Horeca

Bij Natuurcentrum De Maashorst kunt u in het winkeltje koffie krijgen.

Erenakkerstraat 5
5388 SZ Nistelrode
0412 61 19 45
www.natuurcentrumdemaashorst.nl
Open di-vr en zo 10-17 uur, ma en za 13-17 uur

18 Maashorst Breuken en beken

Dit bijzondere, 4000 ha grote natuurgebied met bos, heide, stuifduinen, beekdalen en vennen, ontstond honderdduizend jaar geleden. In deze tijd kwamen er breuken in de aardkorst; delen van die aardkorst werden omhoog geduwd. De hoger gelegen delen heten horst en daar komt de naam Maashorst vandaan. Deze route gaat over breuken in de aardkorst, de relatie met het beekdal van de Grote Wetering en over het unieke verschijnsel dat hier het gevolg van is: de wijstgronden.

① De aardkorst is altijd in beweging. Door activiteiten in het binnenste van de aarde worden delen van de aardkorst omhoog geduwd of zakken ze naar beneden. Hierdoor ontstaan breuken in de aardkorst. Een omhooggeduwd stuk wordt **horst** genoemd, een weggezakt deel heet **slenk**. De naam **Maashorst** verwijst naar de rivier die hier lang geleden stroomde en de hooggelegen Peelhorst waar het gebied op gelegen is.

② De Maas bracht hier grote hoeveelheden **zand, grind en keien**. Op plaatsen die niet begroeid zijn, zijn deze stenen nog steeds volop te vinden. De stenen zijn vaak glad en rond: ze zijn geslepen door het rivierwater. Van

sommige stenen in De Maashorst heeft men de herkomst kunnen achterhalen. Deze stenen zijn afkomstig van het zogenaamde Conglomeraat van Burnot. Dat is een rots die alleen voorkomt tussen Namen en Dinant in België. Dáár stroomt nog steeds de Maas.

③ Op de plaats waar u nu staat, is de **breuklijn** in het landschap te zien. Kijk maar eens over het paaltje naar links in de verte. Daar ziet u een boerderij, waar alleen het dak van te zien is. Deze boerderij staat op de breuk.

④ U ziet hier een langgerekte verlaging in het landschap. Waarschijnlijk is het een oude stroomgeul van de Maas. Hier hebben bewoners

Ijstijd

Toen aan het eind van de laatste ijstijd (ongeveer 12.000 jaar geleden) de temperatuur ging stijgen, ontstonden er wilde smeltwaterstroompjes die veel zand en grind meenamen. Toen deze waterstromen tot rust kwamen, zakte dit materiaal naar de bodem en verzamelde zich op lagergelegen plaatsen. Het eerst het grofste materiaal, zoals stenen en zand. Daarna het lichtere materiaal en tenslotte, als het water in stroomgeulen tot stilstand kwam, het lichtste materiaal: leem.

Keien uit de Maas

Afstand

8 km, ca. 2 uur

Startpunt

Natuurcentrum De
Maashorst

Parkeren

Natuurcentrum De
Maashorst
Erenakkerstraat 5
5388 SZ Nistelrode

Bewegwijzering

Gemarkeerd met rode
paaltjes

OV

Slabroek is niet goed bereik-
baar met openbaar vervoer.

Bijzonderheden

In het gebied lopen nogal
wat grazers rond. Als ze met
rust gelaten worden, dat
wil zeggen op een gepaste
afstand gepasseerd worden,
zullen zij hooguit even
opkijken bij het grazen.

Honden

Aangelijnd toegestaan

Op de hogergelegen horst

van het gebied lang geleden leem weggehaald. **Leem** is een kleiachtige substantie, waar water moeizaam in wegzakt. Hierdoor is het ideaal voor het bouwen van huizen. Gedurende duizenden jaren is er door de Maas grind en zand, maar ook leem in het gebied afgezet. Hierdoor is de bodem honderden meters omhoog gekomen.

5 Als er in de late herfst, de winter en het vroege voorjaar weinig begroeiing is op het stuk grond aan de rechterkant van de weg, zult u veel stenen zien liggen. Deze **stenen** zijn door groundbewerkingen, zoals ploegen, aan de oppervlakte gekomen.

6 Als u hier even midden op de straat gaat staan en de weg afkijkt, ziet u deze eerst dalen en verderop in de verte weer omhoog gaan. Daar kruist het beekdal van de **Grote Wetering** de weg. De Grote Wetering loopt van oost naar west door het

gebied. Het beekdal is in de laatste ijstijd ontstaan. De bodem was keihard bevroren. Toen aan het eind van de ijstijd de temperatuur ging stijgen, ontdooide de bovenste laag, terwijl de ondergrond nog lange tijd bevroren bleef. De laag blubberzakte van de horst de helling af naar de slenk beneden. Daardoor ontstond een ondiep, maar wel bijzonder breed beekdal.

7 Het gebied achter dit paaltje heet het **Klotven**. Klot is het Brabantse woord voor turf of veen. Het Klotven is hooggelegen en erg nat, een merkwaardige situatie. De verklaring hiervoor is als volgt: ook in deze omgeving loopt een breuklijn. Aan de hoge kant van de breuklijn bestaat de bodem uit grind en grof zand. Het grondwater stroomt hier makkelijk doorheen. Het water komt dan in het fijne zand waarmee de slenk in de loop van duizenden jaren opgevuld is, waar het moeilijk doorheen kan en wordt weer naar

Een kronkelende beek

In 1960 werd de kronkelende beek de Grote Wetering gekanaliseerd om het water dat overlast veroorzaakte sneller te kunnen afvoeren. Tegenwoordig wordt het beekwater gebruikt om de verdroging van het gebied tegen te gaan. De loop van de Grote Wetering is verlegd en minder diep gemaakt. Het water stroomt zo minder snel weg en heeft meer gelegenheid om in de bodem te zakken. Hier ziet u links van de weg de ondiepe 'oude' loop met rechts daarvan de, meanderende nieuwe loop.

boven gestuwd. Hierdoor wordt het hooggelegen gebied nat. Dit wordt het wijstverschijnsel genoemd.

8 Als u achterom kijkt naar de weg waar u net gelopen hebt, kunt u duidelijk zien dat u van de hooggelegen **horst** de lageregelegen slenk in gelopen bent. En de weg daalt verder: het hoogteverschil is hier ruim 4 meter. Nog steeds gaat de horst omhoog: gemiddeld een halve millimeter per jaar. Deze beweging gaat niet

Geriefhout

Een hakhoutwal leverde de mensen vroeger 'geriefhout': hout voor de stelen van schoppen en ander gereedschap, maar ook voor bonenstaken en weipaaltjes. De wallen dienden als afscheiding en hielden het stuivende zand tegen. Veel hakhoutwallen verloren in de vorige eeuw hun gebruikswaarde en verdwenen vervolgens door de schaalvergroting in de landbouw.

De nachtswaluw houdt zich graag schuil in bomen

geleidelijk, maar altijd schoksgewijs en voelbaar als een aardbeving. In 1918, 1961, 1972, 1981, 1982 en 1999 zijn lichte aardbevingen voelbaar geweest; in 1932 en 1992 deden zich bevingen voor met een kracht van ruim 5 op de schaal van Richter. Het hoogteverschil tussen de horst en de slenk is in werkelijkheid veel groter dan nu zichtbaar is: wel 20 meter.

9 We staan hier aan de rand van het beekdal van de Grote Wetering. Ongeveer vanaf 700 jaar na Chr. ontstonden in deze omgeving de eerste akkerdorpen. Een akkerdorp werd gesticht op een hoger gelegen gebied bij een waterloop. Hier kon men

akkers aanleggen en had men altijd water bij de hand. De natte graslanden in het beekdal, de beemden, grenzend aan de akkers, leverden hooi. **Beemden** waren omgeven door hakhoutwallen. Op deze plaats heeft Staatsbosbeheer de hakhoutwallen weer in ere hersteld.

10 Rechts van de weg kunt u over de ketting stappen en de kronkelende loop een stukje volgen. U komt dan ook bij een **poel**. Verderop vindt u een stuw, die de grondwaterstand kan regelen. Als u aan de andere kant van de poel een eindje terugloopt, komt u bij een tweede poel. Ten slotte loopt

u terug naar de weg, waar u de route kunt vervolgen.

Routebeschrijving

De route is gemarkeerd met rode paaltjes.

Natuurcentrum

Bij Natuurcentrum De Maashorst kunt u in het winkeltje koffie krijgen.
Erenakkerstraat 5
5388 SZ Nistelrode
0412 61 19 45
www.natuurcentrumdemaashorst.nl
Open di-vr en zo 10-17 uur, ma en za 13-17 uur

Rivierpark Maasvallei

19

Gevoel van vrijheid

Heerlijk struinen. Geen uitgestippeld pad, maar kriskras dwalen, kijken en ontdekken. In het dynamische landschap van natuurgebied Negenoord-Kerkeveerd mag het. Vrijwel nergens vind je zo veel verschillende bloemen en beestjes op een relatief klein oppervlak. Bosranden, struwelen en zonovergoten plassen wisselen elkaar af. Volg de natuur; geuren van kamille, een rivierzandstrandje, een paarse zee van kattenstaart. Ineens verschijnt een galloway. Glazig staart hij u aan. Ook de rest van de kudde komt even op gepaste afstand kijken. Warme dag? Wie zin heeft, kan pootjebaden en bij laag water zelfs naar de overkant van de rivier waden.

① Met een beetje geluk treft u **beversporen** aan. In dit deel van Rivierpark Maasvallei gaat het goed met het grootste knaagdier van Europa. Ze bouwen er hun burchten. Wie de bevers in levende lijve wil ontmoeten, moet zijn geluk beproeven in de schemering. Maar ook als ze zich verscholen houden, verklappen tal van aangevreten takken – verticale knaagstreepjes! – en bouwsels hun aanwezigheid. Zoek altijd langs de oever van het water. Ze eten voornamelijk langs de Maasoever, zodat ze er bij dreigend gevaar makkelijk vandoor kunnen gaan.

② Het rivierbed van de Maas bestaat uit een zomer- en een winterbed. Het zomerbed vormt de hoofdgeul, waarbinnen de rivier stroomt in tijden van normale waterstanden. Deze ligt ingeklemd tussen veelal kunstmatig opgeworpen zomeroevers. Nieuwe inzichten over

Langs de Maas komt de boomkikker voor

Geslaagd natuurproject

Het struingedeelte van deze wandeling ligt in de Kerkeveerd. Beheerder Het Vlaamse Limburgs Landschap waakt over dit waardevolle natuurgebied dat een voorbeeld is hoe het overal langs de Grensmaas moet worden. In het ongeveer veertig hectare grote voormalige grindwinningsgebied leven bijna vierhonderd plantensoorten en talloze bijzondere insecten als de zuidelijke heidelibel en de kleine parelmoervlinder.

De rijke variatie vindt zijn oorsprong voor een groot deel in de overstromingen van 1993 en 1995, waarbij enorme pakketten grind, zand en slib achterbleven. Op grind en zand ontsproot een bloemrijke pioniersvegetatie en op bijna elke vierkante centimeter slib kiemde wel een wilg.

rivierbeheer leiden ertoe dat deze zomeroevers op sommige plaatsen worden verlaagd of weggehaald. In het gebied Negenoord is de **zomerdijk**, waarover de wandeling voert, verlegd. Hierdoor heeft de rivier meer ademruimte met een natuurlijker riviersysteem ten gevolg. De zomeroevers spelen geen essentiële rol in de beveiliging tegen overstromingen. Daar zijn de winterdijken voor. Deze begrenzen het veel ruimere winterbed, dat bij hoogwater volledig wordt ingenomen door de rivier. Een paar indrukwekkende getallen: de natuur die nu langs het zomerbed van Maastricht tot Thorn tot ontwikkeling komt, vormt op termijn een 45 km lang lint van aaneengesloten natuurgebieden, samen zo'n 2500 ha groot. Deze gebieden dragen bij aan het

bufferen van waterafvoeren tot 3000 m³ per seconden.

③ Het open water is een **paradijs voor vogels**. Neem vooral uw verrekijker mee om ze te spotten. U ziet ze zowel in de weidse en diepe plassen als in ondiepere waterzones, geulen en kleinere plassen met rijke oevers, grasland, ooi- en wilgenbos én in De Oude Maas van Stokkem. Daar komt een grote reiger aanwijken, even verderop droogt een groepje aalscholvers de vleugels. Een familie meerkoeten zwemt langs, een fuut duikt onder en een tweetal knobbelzwanen zit te dommelen in de zon. Duizenden ganzen en eenden als de slobende, het nonnetje, de wintertaling en de kuifeend dobberen in het water. De vogels laten zich niet alleen zien, maar vullen

Afstand

9 km, ca. 2 uur

Bewegwijzering

Beschreven

Honden

Aangelijnd welkom

Startpunt

Parkeerplaats bij het veer Berg-Meeswijk

Openbaar vervoer

NS Station Sittard, bus 11 naar Urmond, halte Beatrixplein. Vanaf de halte is het nog 5 min lopen naar het veer.

Bijzonderheden

Pont Berg-Meeswijk medio jun.-medio sep. dag. 7-23 uur, medio sep.-medio jun. dag. 7-21.30 uur. Gratis voor fietsers en wandelaars.

Parkeren

Veerpont Berg-Meeswijk
Berger Maasstraat 20
6129 BC Berg aan de Maas

Als de rivier de ruimte krijgt ...

de lucht ook met hun gezang. Een bergeendenvrouwtje beantwoordt de fluitende triller van haar partner en een nachtegaal laat zonder ophouden zijn gezang horen. Bijzonder is een ontmoeting met de roodborsttapuit, de wiewelaar of de buidelmee. Ook broeden er verschillende ijsvogelpaartjes. En kom eens terug in de winter, dan kunt u hier de ijsduiker, roodkeelduiker of een visarend tegenkomen.

4 Maascentrum De Wissen dankt zijn naam aan de wilgentwijgen of zogeheten 'wissen', die de nabijgelegen plaats Stokkem op de kaart zetten als 'Körversstadje'. In

het Vlechtwerkmuseum wordt uitgebreid uit de doeken gedaan én gedemonstreerd wat er zoal gevlochten kan worden met deze wissen. In het Maascentrum staat het leven in, op en rond de rivier centraal. Bekijk er de boeiende Maasfilm, met zijn prachtige beelden vanuit de lucht. In de tuin van De Wissen passeren alle typische landschapselementen van de uiterwaarden de revue. De waterpartijen in het park zijn replica's-op-schaal van het vlakbij gelegen natuurontwikkelingsgebied Negenoord.

Zin in koffie of lunch? Dan is Horeca De Wissen, met zijn

ruime terras met zicht op de Maas een goede pauzeplek. Aan één dag niet genoeg? Blijven slapen kan ook.

5 Al in 1181 komt de plaatsnaam Stockheim in de boeken voor. Graaf van Loon laat om en nabij de 11e eeuw een burcht bouwen op de Maasoever in Stokkem, waarna in 1244 stadsrechten volgen. In de eeuwen die volgden, was het stadje meermaals toneel van bezettingen en plunderingen; in 1605 ging het zelfs geheel in vlammen op. Niet alleen de brand van 1605 eiste zijn tol. Ook de wispelturige Maas teisterde de stad op gezette tijden met

overstromingen. Met de verlegging bij Stokkem in 1816 werd de rivier oostwaarts verplaatst. De oude rivierloop bij de stad heet nu de 'Oude Maas'.

Routebeschrijving

Loop vanaf de parkeerplaats naar de pont en ga aan de overkant naar rechts het Molenveld in.

A Sla het eerste pad rechtsaf, loop langs de Maas, voorbij de taverne.

B Ga kort voor de kruising met de openbare weg door een hek de oeverstrook langs de Maas in. Volg de oever voor ruim 1 km, tot een groot meer aan uw linkerhand.

C Sla voor het meer linksaf, houd het meer aan uw rechterhand en loop door tot een

onverhard pad. Ga rechts dit pad in (tussen twee meren in), houd links aan.

D Ga aan het einde van het pad door het hek en sla linksaf. Op T-splitsing linksaf de Boyerweg in. Loop over het wandel/fietspad en houd links aan (Weg Boyen).

E Sla voor de bebouwde kom linksaf het natuurgebied in over een grindpad.

F Na 800 m, waar het grindpad afbuigt naar het zuiden, loop rechtdoor over het onverharde pad.

G Ga bij de kruising met het onverharde pad rechts.

H Sla, vlak voor hek, linksaf tot u weer bij de Maasoever bent. Loop rechts terug naar het hek waar u aan het begin

de Maasoever bent ingekomen. Langs dezelfde weg weer terug naar Berg aan de Maas.

Horeca

Hotel Horeca de Wissen
Medaerstraat, 42
3650 Dilsen-Stokkem
www.horecadewissen.be
+32 89 564640
Open vr-za vanaf 17 uur,
zo vanaf 12 uur

Taverne-Restaurant Molenveld

Molenveld 100
3650 Dilsen-Stokkem
www.taverne-molenveld.be
+32 89 75 53 07
Open mei-sep. do-di
vanaf 10 uur, okt.-apr.
ma-di, do 10-18 uur, vr-zo
vanaf 10 uur

Overnachten

Maascentrum De Wissen
3650 Dilsen-Stokkem
www.dewissen.be
+32 89 75 21 71
Open jan.-mrt., okt.-dec.
ma-vr 9-12 en 13-17 uur,
za-zo en feestd. 13-17 uur,
gesl. tussen Kerstmis en
Nieuwjaar, apr., mei, jun.
en sep. ma-vr 9-12 en
13-17 uur, za-zo 13-17 uur,
jul.-aug. ma-vr 9-17, za-zo
10-12 en 13-17 uur, feestd.
13-17 uur

Langs de oevers van de rivier schieten ijsvogels voorbij

Boswachter Carla Hanssen

*'De grillige rivier boetseerde
een gevarieerd landschap met
een warrig netwerk van oude
rivierarmen, oeverwallen,
stroomgeulen, grindbanken.'*

Rivierpark Maasvallei

20 Rivier met veel gezichten

Regenrivier de Maas vormt de rode draad voor deze fietstocht in Rivierpark Maasvallei. Nu eens stroomt hij krachtig, dan weer meandert hij kalm in zijn brede bedding. Erlangs wacht een symfonie van wildernis. Hoog, laag, nat, droog, grind, zand, slib; elke plek oogt anders. De afgelopen twee decennia hebben Nederlandse en Vlaamse natuurorganisaties gewerkt aan het tot stand brengen van dit grensoverschrijdende natuurgebied. Tussen Roosteren en Maastricht is zo veel mogelijk getracht de oorspronkelijke loop en bijbehorende flora en fauna van het rivierdal terug te brengen.

❶ Las een pauze in voor het uitgestrekte **panorama bij de grenspaal** vlak voor het Belgische plaatsje Smeermaas. Vanaf dit punt is de Maas een grensrivier: naar het noorden fietsend: de linkeroever Vlaams en de rechteroever Nederlands. Uiteraard kunnen de grenspalen niet middenin het water worden geplaatst; ze staan aan beide kanten van de rivier. Bij laag water ziet u een smalle richel grind in het midden van de rivier, al dan niet bevolkt door meeuwen. Hier lag vroeger de oorspronkelijke, steile oever van de Maas. Het deel erachter is afgegraven. Goede doorstroming is belangrijk om de vorming van groenal en botulisme te voorkomen. Na zware regenval verandert het aantal kubieke meter water dat per seconde door de rivier stroomt drastisch. Gaat

er 's morgens om tien uur bijvoorbeeld dertig 'kuub' doorheen, een uur later is het al zestig, om aan het einde van de dag aan te zwellen tot zo'n honderd kuub.

❷ Ook bij het gehucht **Herbricht** zijn grindwinning, natuur en veiligheid met elkaar vervlochten. **Herbricht** ligt geheel in het winterbed van de Maas. Van oudsher staan de gebouwen op een natuurlijke hoogte, die bij hoge waterstanden als een eiland te midden van de rivier ligt. Behalve als de Maas zich zo laat gelden als in 1993 en 1995. Heel **Herbricht** kreeg toen natte voeten. Verruiming van het rivierbed door gerichte grindwinning in de uiterwaarden moet dit in de toekomst voorkomen. In 2010 is aan Vlaamse zijde begonnen de kunstmatige

zomeroever te verlagen zodat er een nieuw rivierbed ontstaat. Hier heeft de Maas het voor het zeggen: overal verschijnen nieuwe geulen, grindbanken en eilandjes.

Grindwinning in de Grensmaas

Tussen Maastricht en Kessenich vormt de Maas de Belgisch-Nederlandse grens. Binnen het zogeheten Grensmaasproject dat hier plaatsvindt, gaan grindwinning, natuurbeheer en het bevorderen van veiligheid samen. Clou is dat er niet te diep wordt gegraven. Gebeurt dit wel, dan worden gaten opnieuw gevuld. Zo ontstaat een natuurlijke verbrede rivier – tot wel vier maal zo breed als voorheen – met genoeg capaciteit om toekomstig hoog water op te vangen. De grindbanken zijn kraamkamer voor door de rivier aangevoerde plantenzaden. Het resultaat is een waardevol stuk natuur vol watervogels en paaiplekken voor vissen.

Rode ogentroost

Afstand

30 km, 2 uur

Startpunt

Fietsnooppunt 01

Parkeren

Q-park P+R Station
Parallelweg t/o 15
6221 BD Maastricht
Vanaf parkeerterrein naar
NS Station, zie voor route
naar startpunt het kopje OV.

Openbaar vervoer

NS-station Maastricht. Naast
startpunt: vanaf hoofduit-
gang rechtuit in westelijke
richting Stationsstraat. Over
Sint Servaasbrug naar 01.

Bijzonderheden

Voetveer Geulle a/d Maas
– Uikhoven vaart niet het
hele jaar: mei en sept. 10-19,
jun-aug. 10-21 uur. € 1,- p.p.
Buiten die tijden kunt u via

52 – 51 richting 45, maar na de
Scharbergbrug rechtsaf over
fietspad, rechts aanhouden
tot 45. Rechtsaf over de brug
45 en linksaf naar 17. Een extra
lus van 10 km.

Fietsverhuur

Aon de Stasie
Stationsplein 26
6221 BT Maastricht
www.aondestasie.nl
043 32 11 10 0

De Maas bij hoogwater

Open ma-vr 5.15-1.15 uur, za
vanaf 6.15, zo vanaf 7.15 uur

Courtens Bike Sports
Calvariestraat 16
6211 NJ Maastricht
[www.fietsverhuurmaas
tricht.nl](http://www.fietsverhuurmaas
tricht.nl)

043 32 13 82 0

Open di-vr 9-18 uur, za 9-16,
18-18.30 uur, apr.-sep. ook
zo 10-12, 18-18.30 uur, ma op
afspraak

☀ Ga het wandelhekje door
aan uw rechterhand en u
kunt helemaal doorlopen tot
aan het water. De **rivierbed-
ding** loopt geleidelijk af. Eerst
grind, een grondige onder-
grond en richting rivier
verschijnt een sliblaagje
onder de schoenen. Grote,
hoekige stenen en brokstuk-
ken zijn in de ijstijd hier naar-
toe gevoerd. Er staat zeep-
kruid, een plant die zijn
naam ontleent aan de stof
die in de wortels zit en gaat
schuimen bij contact met

water. De vrij zeldzame
gevlekte scheerling tooit de
grond van juni tot oktober
uitbundig met zijn witge-
bloemde schermen. Hij lijkt
enigszins op kervel, maar
vergis u niet, alle delen van
de plant zijn giftig. Van juli
tot oktober bloeit de lieflijke
rode ogentroost met zacht
rozerode bloemen. Ook de
zwarte populier, een bijna
verdwenen boomsoort in het
rivierenlandschap, laat zich
er steeds meer zien. Oever-
zwaluwen vliegen langs en

Het stroompje de Geul

Overstekend wild

Tijdens een droge zomer kunnen de konikpaarden en gallowayrunderen, die de uiterwaarden begrazen, de Grensmaas doorwaden. Zomaar van België naar Nederland en vice versa. Niets mis mee, zou je zeggen. Ware het niet dat de reglementen aan weerszijden verschillen. Hoeveel oormerken zijn verplicht? Waar staan de dieren geregistreerd? Mensenproblemen! De grote grazers lappen alle voorschriften aan hun laars.

aan de overkant zit een beverburcht. Links aan de overzijde bevindt zich de monding van de Geul. U ziet een glinsterend stroompje de begroeiing onderbreken.

④ Aan de andere kant van de Maas kan worden gewandeld naar de **mondig van de Geul**. Volg de weg na de buurtschap Voulwames tot aan de Maas en neem vanaf het uitkijkpunt de stenen trap naar beneden, sla dan linksaf. Het is zo'n 300 meter verderop, te bereiken via de oever. Momenteel – anno augustus 2013 – valt hier de nodige begroeiing te trotseren, maar er zijn voornemens deze te laten begrazen of op andere wijze in te snoeien. Let ook eens op de tekst onder het kruisbeeld bij de boerenhoeve op nummer 1!

⑤ De kerkdorpen **Itteren** en **Borgharen** zijn zwaar getroffen tijdens de hoogwaterstanden in 1993 en 1995. Dijkkringen rond de dorpen bieden nu een beschermingsniveau van 1/50 jaar, zo wordt aangenomen. Na uitvoering van het Grensmaasproject zal dit 1/250 jaar zijn. Leuk weetje: oude woningen in Borgharen hebben nog een putje in huis voor overstromingstijden.

⑥ Een wel heel weids uitzichtpunt volgt achter de witte kapel van Itteren. Recht

tegenover ligt de **Hochter Bampd**. Dit is het zuidelijkst gelegen natuurgebied langs de Grensmaas, met een centraal gelegen plas, die in de jaren 50 en 60 is ontstaan door commerciële grindwinning. Te uitbundig graven heeft toen een diepe bak vol water achtergelaten. Inmiddels is de zomeroever tussen de plas en de Maas verlaagd en het noordelijk deel van de plas opgevuld. De rivier krijgt meer ruimte en oobossen rond de plas kunnen zich vandaag de dag spontaan ontwikkelen.

⑦ De **Stuw van Borgharen** laat restwater door. Eerst wordt het water verdeeld tussen België (het Albertkanaal) en Nederland (het Julianakanaal). Wat over is, gaat in het 'putje' alias de Grensmaas, die hier begint.

Routebeschrijving

Ⓐ Richting ① Ga bij aankomst bij het Julianakanaal niet linksaf naar de brug maar rechtsaf langs westelijke oever over *Weg van Bunde naar Geulle*. Sla, vlak voor de helling naar de brug, eerst rechtsaf naar het uitkijkpunt ④ bij Voulwames en fiets dan weer terug.

Ⓑ Richting ② tot Borgharen. Ga in Borgharen rechts de *Trichter Voogdenstraat* in, sla einde linksaf *Baron de Rossestraat* en weer linksaf de

Daalstraat in, langs kasteel Borgharen richting ③.

Ⓒ Fiets na de sluisbrug, bij de rotonde rechtdoor, *Borgharenweg*, in plaats van linksaf. Sla onder viaduct rechtsaf en fiets langs de oever van de Maas, *Fransiscus Romanusweg*. Steek de volgende brug oversteken (rechts) en sla na de brug linksaf richting ①.

Horeca

In Maastricht passeert u diverse horecagelegenheden. Onderweg komt u langs:

Café Maasvallei

Herbricht 15
3620 Neerharen
+32 89 71 45 09
Open ma-wo vanaf
11 uur, za vanaf 13 uur,
zo vanaf 10 uur

Café Udec-Hove

Schoorstraat 13
3631 Maasmechelen
+32 89 71 49 35
Open jul.-aug. di-zo,
sep.-jun. wo-zo 10-23 uur

Café Auwt Gaol

Geulderlei 2
6243 NG Geulle
– Meerssen
043 36 52 25 1
Open do-di 13-2 uur

Fietsknooppunten

In bijna heel Nederland komt u routebordjes tegen van fietsroutenetwerken. Een fietsroutenetwerk bestaat uit een groot aantal genummerde knooppunten. Tussen die knooppunten lopen in twee richtingen bewegwijzerde verbindingroutes.

Op elk knooppunt staat een informatiepaneel met knooppuntnummer en een overzicht van het fietsroutenetwerk in de omgeving. Naast het informatiepaneel wordt op een apart bordje aangegeven naar welke andere knooppunten u kunt fietsen.

Op de routebordjes tussen de knooppunten staan de rijrichting en het nummer van het knooppunt waarnaar u op weg bent. Alle tracés tussen de knooppunten zijn in twee richtingen bewegwijzerd. Op de kaartjes bij de knooppuntroutes in de gids vindt u niet alleen de route zelf, maar ook het fietsroutenetwerk rond de route. Hierdoor is het mogelijk zelf een routeverkortung te maken of de route aan te passen aan uw eigen wensen.

Ontbrekende bordjes

Fietsroutenetwerken worden regelmatig aangepast om zo goed mogelijk aan te sluiten bij de veranderende infrastructuur. Daardoor is het mogelijk dat u in het veld knooppunten aantreft die bij het uitbrengen van de gids nog niet bekend waren.

Het kan handig zijn om een recente fietskaart mee te nemen ter oriëntatie. Stuit u onderweg op onvolkomenheden of ontbrekende bordjes, dan kunt u dit rechtstreeks doorgeven via het meldsysteem bewegwijzering fietsroutenetwerken. U kunt dan precies op de kaart aanklikken waar een probleem zich voordoet en aangeven wat het probleem is. Uw melding komt automatisch terecht bij de organisatie die op die plaats verantwoordelijk is voor het onderhoud van de bewegwijzering. Het meldpunt is te vinden via: anwb.nl/fietsen/fietsroutes/ meldpunt-fietsroutes.

Oproep aan de lezer

De informatie in deze gids is aan verandering onderhevig. Het kan dus gebeuren dat de situatie ter plaatse is gewijzigd en dat de gegevens niet meer correct zijn. Treft u onjuistheden aan, laat het de redactie dan weten. Uw opmerkingen en suggesties zijn welkom.

ANWB Media
Redactie Vrije Tijd
Postbus 93200
2509 BA Den Haag
anwbmedia@anwb.nl

Alle rechten voorbehouden. Deze uitgave werd met de meeste zorg samengesteld. De juistheid van gegevens is mede afhankelijk van de informatie die ons door derden werd verstrekt. Indien die informatie onjuistheden blijkt te bevatten, kan ANWB B.V. daarvoor geen aansprakelijkheidsaanspraak aanvaarden.

staatsbosbeheer

Colofon

Uitgever

ANWB Media, Vincent van der Meys, Caroline Wetselaar

Routes

Boswachters van Staatsbosbeheer; Quinten Lange; route 19, 20: Limburgs Landschap vzw (België) en Travelingo, Pim Verver en Marja Kerst

Redactie

Quinten Lange, Amir Andriessse

Beeldredactie

Pepers en Pixels, Margriet Spangenberg

Coördinatie

ANWB Media, Hanneke te Giffel; Staatsbosbeheer, Henriët Leenen, Antoinette van Heck

Cartografie

Staatsbosbeheer, Albert Pul

Opmaak en lithografie

Atelier van Wageningen

Fotografie

Omslag:

De Nieuwe Wildernis; Buiten-Beeld, Paul van Hoof (bos achterzijde)

Binnenwerk:

BB = Buiten-Beeld, NBB = Nationale Beeldbank

ANWB AVD 11, 12, 14, 16, 17, 18, 26; EMS Films 24, 52, 55, 117; BB/Peter Eekelder 29; BB/Wilco Dragt 71; BB/Hans Gebuis 97; BB/Michel Geven 63, 76-77, 78, 79, 81; BB/Klaas van Haeringen 33, 47; BB/Jelger Helder 75, 108; BB/John van den Heuvel 96, 99; BB/Arno ten Hoeve 36; BB/Hannie Joziassse 43; BB/Klaas Kanis 35; BB/Nico van Kappel 92, 94-95, 105, 121; BB/Wim de Louwere 34; BB/Bob Luijckx 107; BB/Wil Meinderts 102; BB/Tim Oord 25; BB/Wouter Pattyn 87, 116, 118-119; BB/Ran Schols 113; BB/Daan Schoonhoven 21; BB/Mark Schuurman 28; BB/Ruben Smit 51, 54, 56-57, 82, 83, 120; BB/Albert de Wilde 15; BB/Bart Willings 86; Margriet Spangenberg 93; NBB/Morning 106; NBB/perfect pose 123; NBB/Gerard op 't Veld 72
Staatsbosbeheer 4, 6, 7, 8, 20, 22, 30, 38, 40-41, 42, 45, 46, 49, 50, 58-62, 64-65, 69, 70, 74, 90, 100-101, 110, 112, 114; Staatsbosbeheer/Ruben Smit 66; Staatsbosbeheer/Rob de Wind 84, 89, 124.

© 2013 ANWB B.V., Den Haag

Eerste druk

ISBN 978-90-18-03764-2

Deze uitgave is tot stand gekomen in samenwerking met Staatsbosbeheer. Met dank aan De Nieuwe Wildernis/EMS Films

Beleef de nieuwe wildernis.

Welkom in het *buitenland* van Nederland!

Wie zin heeft in ongerepte natuur hoeft niet ver. Overal in ons land zijn gebieden waar je het wildernisgevoel kunt beleven. En die kun je gerust de wildste plekken van Nederland noemen. Want het gaat er soms ruig aan toe.

We laten er de natuur zijn gang gaan. Zonder te beteugelen, kort te wieden of in te dammen. Het is de natuur op z'n natuurlijkst, soms op z'n rauwst. Je zou het echt 'ns moeten zien, moeten voelen, moeten ruiken. En dat kan!

Ga naar www.nieuwewildernis.nl en beleef het zelf.

nbd biblion

10000030340279

**Openbare Bibliotheek
Diemen**

Wilhelminaplantsoen 126
1111 CP Diemen
Telefoon : 020 - 6902350

Nieuwe Wildernis

Struinen door het uitgestrekte landschap van het Lauwersmeer, fietsen over de bodem van de zee in de Oostvaardersplassen, kanoën door het doolhof van kreken in de Biesbosch. De Nieuwe Wildernis biedt prachtige landschappen met bijzondere vlinders, een zeldzaam zeearendenpaar, machtige edelherten of tienduizenden grauwe ganzen.

De afgelopen jaren heeft Staatsbosbeheer steeds meer gebieden aan de natuur teruggegeven. Op deze plekken zijn unieke landschappen ontstaan waar je het echte wildernisgevoel kunt beleven. Ga op avontuur met deze gids: 20 routes – geselecteerd door plaatselijke boswachters van Staatsbosbeheer – met allemaal hun eigen karakter.

ISBN 9789018037642

9 789018 037642

KM-230-459

